

Tadeusz Marszał

Mikołaj Prokopowicz z Szadka – astrolog, astronom, historyk nauki, miłośnik i znawca książki (1489–1564)

Biuletyn Szadkowski 9, 5-36

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARTYKUŁY

Tadeusz Marszał*

**MIKOŁAJ PROKOPOWICZ Z SZADKA
astrolog, astronom, historyk nauki, miłośnik i znawca książki
(1489–1564)**

Mikołaj z Szadka (M. Sz.), zwany również Szadkiem (z łac. Schadkovicus), a od imienia ojca Prokopowiczem (z łac. Prokopiades), urodził się w 1489 r. w Szadku w rodzinie mieszczanina o imieniu Prokop. Jego starszym bratem był Jan z Szadka, przez pewien czas (do 1501 r.) docent Akademii Krakowskiej, który po uzyskaniu za granicą doktoratu z medycyny osiedlił się w Poznaniu, gdzie do śmierci prowadził praktykę lekarską.

M. Sz. naukę zaczął pobierać w wieku 12 lat w Poznaniu, dokąd się udał w 1501 r. Po trzyletnim pobycie w tym mieście dalszą edukację kontynuował na Śląsku, gdzie ponad rok spędził w szkole kolegiackiej w Głogowie. Na przełomie lat 1504/1505 w zimowym półroczu rozpoczął studia na Uniwersytecie Jagiellońskim, co poświadcza pochodzący z początku 1505 r. zapis w albumie studentów *Nikolaus Procopy de Schadek*. Pomimo młodego wieku, przebywając poza domem od 12 roku życia, był osobą zaradną i samodzielną. Jako ubogi żak zapłacił połowę wpisowego na Akademię, które wynosiło wówczas 8 groszy¹. Jednocześnie, aby zarobić na utrzymanie, podejmował pokatną pracę – zajmował się introligatorstwem.

M. Sz. miał szczęście zyskać przychylnych opiekunów, którzy służyli mu pomocą i pokierowali jego dalszymi losami. Pierwszym protektorem Mikołaja był, pochodzący również z Sieradzkiego, kustosz skarbcza koronnego na Wawelu

* Tadeusz Marszał, prof. dr hab., jest kierownikiem Katedry Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej Uniwersytetu Łódzkiego.

¹ Grosz praski, zwany również „groszem czeskim” lub „groszem szerokim”, srebrna najpopularniejsza moneta obiegowa i przeliczeniowa w średniowiecznej Europie (wprowadzona w 1300 r. i bita do 1547 r.). Na przełomie XV i XVI w. w Polsce baran, para butów, łuk, sztylet kosztowały ok. 10 groszy, wół, krowa – 50 groszy, miecz – 70 groszy, koń – 300–400 groszy; dniówka robotnika niewykwalifikowanego – ok. 2 groszy, dniówka murarza – 5 groszy.

Stanisław Zaborowski² – którego uczniem M. Sz. był jeszcze jako chłopiec, a później przez wiele lat korzystał z jego życzliwości. O więzach łączących go z Zaborowskim wspomina M. Sz. w zapisce poczynionej na egzemplarzu *Ordo missae*³ (*compatriota et familiaritate iunctus*⁴).

Po przybyciu do Krakowa, już jako student, M. Sz. znalazł się pod opieką profesora Jana ze Stobnicy⁵, u którego był tzw. „gracjalistą”, tj. chłopcem na posługi w Kolegium Większym⁶. Jego „umilowanym mistrzem” w okresie studiów był również wybitny humanista Paweł z Krosna⁷. Wśród nauczycieli M. Sz. warto także wspomnieć znakomitego astronoma, filozofa i matematyka Wojciecha z Brudzewa⁸.

W okresie studiów M. Sz. przyjaźnił się z Michałem z Pacanowa⁹ oraz Erazmem Ciołkiem¹⁰. W 1508 r., koło środy popielcowej, gdy dziekanem Wydziału Sztuk Wyzwolonych był Jan ze Stobnicy, M. Sz. otrzymał pierwszy

² Stanisław Zaborowski (ur. ok.1470 – zm.1530), prawnik, pisarz polityczny, gramatyk, kanonik w Uniejowie i proboszcz sandomierski, kustosz skarbu koronnego, zwolennik autorytetu i przywilejów Kościoła, pionier badań nad językiem narodowym; autor wydanego w 1507 r. *Tractatus de natura iurium et bonorum regis* (*Traktat o naturze praw i dóbr królewskich*) oraz cieszących się wielkim uznaniem traktatów na temat ortografii polskiej (ujednolicił zasady ortograficzne i m. in. wprowadził do języka polskiego litery *ł* i *ż*).

³ *Porządek mszy świętej*.

⁴ *Wielki patriota i zaprzyjaźniony*.

⁵ Jan ze Stobnicy, Stobniczka, Stobniczanin (ur. ok.1470 – zm. 1530), profesor Akademii Krakowskiej, filozof, geograf, autor dzieł z zakresu metafizyki, logiki i gramatyki, a także podręcznika przyrody (*Parvulus philosophia naturalis*), dzieła zawierające informacje o niedawno odkrytej Ameryce (*Introductio in Pitholemei Cosmographiam*) oraz pierwszych wydanych w Polsce map.

⁶ Kolegium Większe (Collegium Maius, zwane do połowy XV. w. Collegium Jagiellonicum) powstało w 1400 r. jako część uniwersytetu odpowiadająca w pewnym stopniu dzisiejszemu wydziałowi uniwersyteckiemu; w budynku kolegium zwykle były sale wykładowe i mieszkania dla profesorów, których życie codzienne toczyło się w ramach systemu kolegijskiego. Budynek kolegium, podobnie jak kościoły, był chroniony immunitetem (co oznacza trwale wyłączenie spod pewnych obowiązujących powszechnie przepisów) i prawem azylu (schronienia, bezpiecznego pobytu); także: zespół wspólnie działających osób (łac. *collegium*).

⁷ Paweł z Krosna (ur. ok.1470 – zm. 1517), pseudonim Ruthenus, pierwszy polski poeta renesansowy piszący w języku łacińskim, profesor Akademii Krakowskiej (1507–1508 i od 1511), autor utworów religijnych i wierszy okolicznościowych; jego zasługą było wydanie drukiem najlepszych utworów czołowego chorwacko-węgierskiego poety łacińskojęzycznego Janusa Pannoniusa.

⁸ Wojciech z Brudzewa (ur. ok.1455 – zm. ok.1497), czołowy przedstawiciel krakowskiej szkoły matematyczno-astronomicznej, dyplomata; jako pierwszy stwierdził, że Księżyc porusza się po elipsie i że zwrócony jest zawsze tylko jedną stroną do Ziemi; dopuszczał możliwość obrotu Ziemi wokół Słońca.

⁹ Michał z Pacanowa (Pacanowski) (ur. ok.1490 – zm. 1543), ksiądz, doktor praw.

¹⁰ Erazm Ciołek (ur. ok.1492 – zm. 1546), opat zakonu cystersów w Mogile pod Krakowem (od 1522), biskup sufragan krakowski (od 1544).

stopień naukowy – bakalaureat¹¹. Na początku 1512 r. został magistrem filozofii i w letnim półroczu już jako docent rozpoczął wykłady na Akademii. W semestrze zimowym 1512/1513 prowadził ćwiczenia z *elementów geometrii* Euklidesa (ponownie ten przedmiot wykładał w semestrze letnim 1520 r.), a w roku 1514 (w zastępstwie Jana ze Stobnicy) i 1515 w semestrze letnim uczył optyki. Jana ze Stobnicy zastępował również w semestrze zimowym 1514/1515, wykładając *teoretyki planet*. W półroczu letnim 1516 r. nauczał meteorologii, a semestrze zimowym 1521/1522 sposobu układania kalendarza i arytmetyki, którą wykładał także w semestrze letnim 1525 r. Astronomii teoretycznej uczył w półroczach letnich 1517 i 1526 r.¹²

W 1515 r. M. Sz. uzyskał profesurę w dziedzinie astrologii¹³ i został powołany do Kolegium Mniejszego¹⁴ na katedrę astrologii, gdzie zastąpił na stanowisku Jakuba Starszego z Ilży¹⁵. W katedrze tej pracował pełnych 15 lat. W tym czasie prowadził wykłady głównie z astrologii. Astrologiczne pisma Alkabicjusza¹⁶ objaśniał w czasie wykładów w semestrach zimowych

¹¹ Bakalaureat – dyplom bakałarza, najniższy stopień naukowy nadawany przez uczelnie europejskie od XIII w., uprawniający do wykładania na uniwersytecie.

¹² Zob. J. Dobrzycki, M. Markowski, T. Przytkowski, *Historia astronomii w Polsce*, t. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 175.

¹³ Astrologia (dosłownie: nauka o gwiazdach) – współcześnie definiowana jako pseudonaukowy system wierzeń opierający się na założeniu, że istnieje bezpośrednia zależność pomiędzy zjawiskami na niebie (zjawiskami meteorologicznymi, astralnymi czy kosmicznymi) a losem człowieka i zdarzeniami na ziemi. W starożytności nie istniało rozróżnienie między astronomią a astrologią – jeszcze M. Kopernik pisał o *nauce, którzy jedni zowią astrologią, inni astronomią, a wielu starożytnych szczytem matematyki* (por. wstęp do dzieła *O obrotach ciał niebieskich*). W epoce renesansu (XV–XVI w.) nastąpił ponowny rozwój astrologii na fali powrotu do tradycji hellenistycznych. Pierwsi astrologowie (nazywani też matematykami albo gwiazdarzami) przybyli do Polski z Czech na początku XV w. Pierwszy fundusz dla profesora astrologii przy Akademii Krakowskiej ustanowił Marcin z Zórawic, lekarz nadworny kardynała Zbigniewa Oleśnickiego. Rozwój astrologii mocno wspierał Miechowita (zob. przypis 16). Rozwój astronomii jako nauki o wszelkich obiektach i zjawiskach pozaziemskich, odrębnej od astrologii, przypada na XVI – początek XVII w. Jednak dopiero w XVIII w. astrologia całkowicie utraciła znaczenie jako dziedzina wiedzy naukowej i zniknęła z uniwersytetów (m. in. z Uniwersytetu Jagiellońskiego).

¹⁴ Kolegium Mniejsze (Collegium Minus) ufundowane w 1449 r. dla potrzeb Wydziału Sztuk Wyzwolonych (*artium*); zob. też przypis 5.

¹⁵ Jakub Starszy z Ilży (ur. ok. 1470 – zm. 1526), magister sztuk wyzwolonych, objął katedrę astrologii w 1506 r., dziekan Wydziału Sztuk Wyzwolonych (1508 i 1512–1513); uzyskany przez niego, najprawdopodobniej w Rzymie, doktorat z prawa i teologii nie został uznany przez Akademię Krakowską; człowiek wyjątkowo konfliktowy, o czym świadczą liczne jego zatargi z władzami uniwersytetu, którego rektor (M. Biem) w 1523 r. wykluczył Jakuba ze społeczności akademickiej.

¹⁶ Alkabicusz (Alchabitius, Alcabitius, Al Kabisi, zm. ok. 967), arabski astrolog, znany przede wszystkim jako autor traktatu astrologicznego, przetłumaczonego w XIII w. (przez Jana z Sewili)

1519/1520, 1527/1528 oraz semestrach letnich 1520, 1521, 1530, natomiast *Centiloquium*¹⁷ Ptolemeusza¹⁸ było podstawą wykładów prowadzonych w semestrach zimowych 1520/1521 i 1526/1527. *Quadripartitum opus*¹⁹ Ptolemeusza objaśniał w semestrze letnim 1531 r., z kolei inne bliżej nieokreślone dzieło tego samego autora (być może *Almagest*) w semestrze letnim 1518 i 1519 oraz semestrach zimowych 1518/1519, 1522/1523 i 1523/1524. W ramach przedmiotów astrologicznych M. Sz. prowadził też wykłady o wyborze najkorzystniejszych dni do podejmowania określonych czynności, czyli objaśniał tzw. *Nativitatum tractatus (Dzieło o narodzinach)*²⁰.

W początkach swojej kariery uniwersyteckiej M. Sz. miał ogromne wsparcie ze strony Macieja z Miechowa (Miechowity)²¹, który utwierdzał w nim zainteresowanie naukami matematycznymi, astronomią i geografją, a przede wszystkim astrologią. Miechowita roztoczył nad nim opiekę, zachęcając go do stałej pracy nad sobą i dalszych studiów, a w pewnym momencie próbował go skierować na studia medyczne. Ponieważ jednak jego podopieczny nie wykazywał zainteresowania tym kierunkiem nauki, wspomagał go w karierze astrologa, która to dziedzina najbardziej pociągała młodego M. Sz. Pragnąc zapewnić mu lepsze warunki pracy na uczelni, Miechowita doprowadził do reformy katedry zajmującej się problematyką astrologiczno-astronomiczną (wprowadzono m. in. ustawę, że jeden profesor może kierować katedrą przez 15 lat), a w swoim testamencie²² zapisał mu spory księgozbiór i wiele rękopisów z dziedziny matematyki oraz przyrządy astronomiczne.

Katedra astrologii, którą objął M. Sz., była jedną z najstarszych katedr uniwersyteckich, założoną i ufundowaną jeszcze w 1459 r. przez Marcina Króla

na łacinę, pt. *Alchabitii Abdilazi liber introductorius ad magisterium iudiciorum astrorum*, dzieła wysoko cenionego w Europie w okresie średniowiecza i renesansu.

¹⁷ *Centiloquium* – zbiór stu zasad interpretacji horoskopu.

¹⁸ Klaudiusz Ptolemeusz (ur. ok. 100 – zm. ok. 168/175), grecki uczyony działający w Aleksandrii, matematyk, astronom, geograf; jego najsłynniejsze dzieło to *Almagest* (tzw. *Księga matematyczna*), składające się z 13 ksiąg, w których przedstawił system geocentryczny i matematyczną teorię ruchów planet.

¹⁹ *Quadripartitum opus (Tetrabiblos – Traktat matematyczny w czterech księgach)* – encyklopedia starożytnej astrologii, zawierająca wykładnię fundamentalnych zasad interpretacji horoskopu.

²⁰ Zob. J. Dobrzycki, M. Markowski, T. Przykowski, *Historia...*, t. 1, s. 175.

²¹ Maciej z Miechowa, zwany Miechowitą (ur. 1457 – zm. 1523), kanonik kapituły krakowskiej, jedna z najwybitniejszych postaci przelomu XV i XVI w. związanych z Akademią Krakowską, profesor i ośmiokrotny jej rektor w latach 1501–1519, doktor medycyny, człowiek o rozległych zainteresowaniach naukowych – także geograf, historyk, astronom, astrolog i alchemik – dobroczyńca i fundator.

²² Prawdopodobnie M. Sz. zawdzięczamy ocalenie testamentu Miechowity, na którym widnieje tytuł sporządzony jego ręką (por. L. Hajdukiewicz, *Biblioteka Macieja z Miechowa*, Wrocław 1960, s. 67).

z Żurawicy²³. Zgodnie z wolą i projektem opracowanym przez Miechowitę w 1524 r., zreformowaną kolegiaturę²⁴ wyłączono z normalnej hierarchii uniwersyteckiej i stworzono (przez nałożenie na jej posiadacza obowiązku rezydencji przy katedrze przez co najmniej 15 lat) warunki należytej specjalizacji, a także otwarto do niej dostęp dla wykwalifikowanych kandydatów drogą wyboru, niezależnie od starszeństwa i pozycji w uczelni. Takie rozwiązanie było w Akademii Krakowskiej przełomowe, gdyż dotychczas surowo przestrzegano prawa do awansu wyłącznie na podstawie wysługi lat. Drugą ważną nowością było stworzenie przy katedrze astrologii osobnej, specjalnie wydzielonej biblioteki, złożonej z kilku rękopisów mających stanowić jej trwale wyposażenie. Mimo anachronicznego już w tym czasie programu naukowego, wypełnionego w przeważającej części lekturą astrologiczno-wieszczbiarskich traktatów, kolegiatura Miechowity (jak ją powszechnie nazywano w XVI w.) odegrała ważną rolę w rozwoju nauk astronomiczno-astrologicznych²⁵, m. in. dzięki wybitnym profesorom, wśród których należy wymienić M. Sz. i jego następców na tej katedrze: Michała z Wiślicy²⁶ i przede wszystkim Jana Brożka²⁷.

W wieku 33 lat, w 1523 r., M. Sz. pełnił pierwszą poważniejszą funkcję administracyjną w Akademii Krakowskiej – został wybrany dziekanem Wydziału Filozoficznego²⁸. Później podjął dalsze studia na Wydziale Teologicznym, najbardziej prestiżowym na średniowiecznym uniwersytecie. W 1532 r. uzyskał bakalaureat z tej dziedziny wiedzy, a w 1534 r. doktorat. Jako doktor teologii – po przeszło 20 latach spędzonych na wydziale *artium* – przeniósł się na Wydział Teologiczny²⁹. Jednak w dalszym ciągu

²³ Marcin Król z Żurawicy (ur. ok.1422 – zm. przed 1460), matematyk, astronom (zwany „ojcem krakowskiej szkoły astronomicznej”), doktor medycyny, profesor Uniwersytetu Krakowskiego, wykładał m. in. geometrię i jej zastosowania w astronomii.

²⁴ Kolegiatura – katedra uniwersytecka, jednostka organizacyjna wydziału Akademii Krakowskiej (kolegiat – członek kolegium profesorskiego, mieszkający zwykle w kolegium).

²⁵ Por. L. Hajdukiewicz, *Biblioteka...*, s. 57.

²⁶ Michał z Wiślicy, Wiśliczka, (ur. ok.1499 – zm. 1575), astrolog, profesor Akademii Krakowskiej, w 1531 r. rozpoczął wykłady w katedrze astrologii, autor prognostyków na lata 1532, 1533 i 1536; w 1540 r. opuścił wspomnianą katedrę, aby rozpocząć studia teologiczne, w 1546 r. uzyskał doktorat z teologii, kanonik katedry krakowskiej (od 1574).

²⁷ Jan Brożek (ur. 1585 – zm. 1652), matematyk, astronom, pisarz, doktor medycyny, filozofii i teologii, rektor Akademii Krakowskiej (1652).

²⁸ Wydział (inaczej: fakultet) Filozoficzny, zwany również wcześniej fakultetem artystycznym (z łac. *artium*) lub sztuk wyzwolonych był jednostką organizacyjną Akademii Krakowskiej. Nauki wyzwolone stanowiły podstawowy wydział uniwersytetu, odgrywający rolę szkoły średniej czy też fakultetu wstępnego, który dawał wykształcenie ogólne, stanowiące podstawę do dalszych studiów – ukończenie tego wydziału było niezbędne do podjęcia studiów na Wydziale Prawa, Wydziale Medycznym lub Wydziale Teologicznym.

²⁹ Na średniowiecznych uniwersytetach Wydział Teologiczny był najważniejszy, przejście zaś na ten wydział stanowiło dla każdego profesora ukoronowanie kariery naukowej.

interesował się problematyką astronomiczno-astrologiczną i uczestniczył w obserwacjach astronomicznych.

Równoległe do kariery uniwersyteckiej M. Sz. pisał się po szczeblach hierarchii kościelnej. W hierarchii uniwersytecko-duchownej przeszedł wszystkie stopnie w kapitule³⁰ kolegiaty³¹ św. Floriana w Krakowie, która zabezpieczała byt wielu profesorów Akademii Krakowskiej³². Jako członek kapituły świętofloriańskiej korzystał z beneficjów i przypisanych kolegiacie prebend³³. M. in. z nadania Uniwersytetu Jagiellońskiego 30 września 1545 r. M. Sz. uzyskał prebendę u św. Piotra i Pawła na Garbarach³⁴ (zwolnioną po śmierci Mateusza z Kościana³⁵). W 1553 r., kiedy po zgonie Jakóba z Kleparza³⁶

³⁰ Kapituła – organ kolegialny w Kościele katolickim; kapituła kolegiacka: kolegium kanoników przy kolegiacie, mające charakter wyłącznie tytularny.

³¹ Kolegiata – kościół, przy którym znajduje się zgromadzenie kanoników, czyli kapituła kolegiacka.

³² Historia kolegiaty św. Floriana sięga XII w. W 1400 r., kiedy Władysław Jagiello odnowił Akademię Krakowską, uposażenie przyznane uniwersytetowi było zbyt szczupłe, aby zabezpieczyć jego rozwój. Dlatego też oddano Akademii dwie prebendy (zob. przypis 33) kapituły kolegiaty św. Floriana – był to pierwszy przypadek powiązania katedr profesorskich z prebendami kościelnymi. Profesorowie Akademii Krakowskiej nie otrzymywali wówczas pensji, lecz źródłem ich utrzymania były dochody z zajmowanych przez nich beneficjów. Dlatego król Władysław Jagiello, jako patron, odstąpił Akademii prawo obsadzania prałatur i kanonii, a kolejną prebendę kanoniczną utworzył biskup Zbigniew Oleśnicki. W ten sposób kolegiata św. Floriana stała się żywicielką profesorów i magistrów, zapewniając im wystarczające utrzymanie. Wprowadzenie do kapituły kolegiaty profesorów uniwersyteckich wymagało określenia ich powinności w kościele – każdy z nich otrzymywał wynagrodzenie za prowadzone wykłady na Akademii oraz środki na utrzymanie, jednak pod warunkiem, że będzie uczestniczył w niedziele i święta w liturgii odprowadzanej w kolegiacie. Prebendy kapituły kolegiaty św. Floriana stanowiły uposażenie głównie profesorów Wydziału Teologicznego. Przy kolegiacie mieszkał tylko prepozyt (proboszcz) i wikarzy, inni prałaci i profesorowie mieli swoje cele i wikt w kolegium przy ul. św. Anny, tam gdzie wykładali teologię. Kapituła świętofloriańska była bogata, toteż utrzymanie w niej prałatury lub kanonii było marzeniem wielu wykładowców Akademii. Znacznie uboższe były prebendy, także zajmowanych przez akademików, kapitul kolegiat św. Anny i Wszystkich Świętych.

³³ Prebenda – uposażenie duchownych zasadniczo niepołączone ze sprawowaniem obowiązków duszpasterskich. Prebendy powstały w średniowieczu w celu zapewnienia utrzymania duchownym nieposiadającym dochodów z działalności duszpasterskiej, np. sprawującym funkcje administracyjne bądź pełniącym urzędy honorowe. Prebendy zastąpiły wcześniejszą wspólnotę dochodów członków kapituły i były ustanawiane na różnych dochodach kościoła, np. pochodzących z dziesięcin.

³⁴ Prebenda ta, związana z kapelanią w kościele św. Piotra i Pawła na Garbarach, ufundowana została w XV w. przez medyka Jana Wellsa.

³⁵ Mateusz z Kościana, Kościańczyk (zm. 1545), doktor teologii, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego.

³⁶ Jakób Friedel z Kleparza (zm. 1553), doktor teologii, rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego (1549–1551).

opóźniła się kanonia katedralna³⁷ w Krakowie – m. in. dzięki poparciu Akademii Krakowskiej – M. Sz. uzyskał wysoką godność kanonika³⁸ krakowskiej kapituły katedralnej (godnym jego kontrkandydatem na to stanowisko był popierany przez biskupa Zebrzydowskiego³⁹, Benedykt z Koźmina⁴⁰, który jednak nie uzyskał tego stanowiska ze względu na krótszy staż pracy w Uniwersytecie Jagiellońskim)⁴¹.

M. Sz., niezwykle silnie związany z uniwersytetem i bardzo zaangażowany w jego sprawy, znał doskonale historię i osiągnięcia Akademii Krakowskiej, a także dorobek wielu członków społeczności akademickiej. Będąc osobą komunikatywną, niezwykle pracowitą oraz cenioną za swoją rozległą wiedzę, miał ugruntowaną pozycję w środowisku akademickim ówczesnego Krakowa. Jak pisał o nim jego wierny i ulubiony uczeń Marcin Glicjusz z Pilzna⁴², był *nauką we wszystkich rodzajach wiedzy, z wyjątkiem jurysprudencji*⁴³, *slawny*⁴⁴. Wiele czasu i energii poświęcał sprawom administracyjnym. W 1548 r. objął po raz pierwszy stanowisko rektora Akademii Krakowskiej. Funkcję tę pełnił później aż dziewięciokrotnie (do 1561 r.)⁴⁵ Ponadto przez blisko 20 lat sumiennie pełnił obowiązki prokuratora⁴⁶, zarządzając majątkiem i finansami

³⁷ Kanonia katedralna – urząd kanonika (także beneficjum i mieszkanie kanonika) przy katedrze.

³⁸ Kanonik – wczesnośredniowieczna nazwa duchownych, żyjących według regul kanonicznych przy kościołach biskupich (katedrach), pozostających pod bezpośrednią jurysdykcją ordynariusza, którzy m. in. wyręczałi biskupa w sprawowaniu czynności liturgicznych w uroczyste święta. Kanonicy wchodziłi w skład kapituły katedralnej (lub kolegiackiej). Kapituła stanowiła rodzaj rady biskupiej. Kanonicy katedralni otrzymywali tzw. prebendę (zob. przypis 33).

³⁹ Andrzej Zebrzydowski (ur. 1496 – zm. 1560), biskup kamieniecki (od 1543), chełmski (1545–1546), kujawski (1546–1551) i krakowski (od 1551).

⁴⁰ Benedykt z Koźmina, Koźmińczyk (ur. 1497 – zm. 1559), humanista, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, poeta polsko-ukraiński, autor epigramów i wierszy okolicznościowych, znawca literatury antycznej i wybitny mówca.

⁴¹ Krakowska kapituła katedralna była drugą, obok biskupa, najważniejszą instytucją w kościele krakowskim, współrządziła diecezją i miała prawo wyboru biskupa, a jej członkowie (prałaci i kanonicy) stanowili elitarną grupę duchownych bądź ze względu na pochodzenie społeczne i zamożność, bądź posiadaną pozycję naukową. Kapituła katedralna była bogato uposażona, miała ogromny wpływ na kościół w Polsce, a z jej kręgu wywodzili się pierwsi rektorzy Akademii Krakowskiej. W całym okresie staropolskim szczytem marzeń wielu teologów było miejsce w stalach katedry wawelskiej, zarezerwowane dla członków kapituły.

⁴² Marcin Glicjusz z Pilzna (ur. 1528 – zm. 1591), doktor teologii, profesor, prokurator (1560–1565) i rektor (1573–1574) Akademii Krakowskiej.

⁴³ Jurysprudencja, tj. nauka prawa, prawoznawstwo.

⁴⁴ Zob. rękopis w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, sygn. 69, s. 72.

⁴⁵ Rektorzy zmieniali się na Akademii Krakowskiej co pół roku.

⁴⁶ Prokurator zarządzał finansami i majątkiem uczelni. W ówczesnej Akademii Krakowskiej prokurator wybierany co dwa lata przyjmował wpływy z dziesięcin, żup solnych, komornego i splat długów, a wydawał je na remonty w Uniwersytecie i pensje profesorów. Ponadto na

uczelnii oraz kapituły kolegiaty św. Floriana. Był także prowizorem burs⁴⁷, członkiem wielu komisji uniwersyteckich i rozjemcą w spornych sprawach⁴⁸. Na jego opiekę mogli liczyć studenci pochodzący z obcych krajów, wiele troski wykazywał zwłaszcza o studentów niemieckich i węgierskich.

Dokonania M. Sz. na uczelni, znajdujące ogromne uznanie w oczach współczesnych mu środowisk akademickich (i nie tylko), dziś często oceniane są o wiele bardziej krytycznie. Będąc reprezentantem starego porządku i zwolennikiem utrzymania średniowiecznych zwyczajów i programów nauczania, nie zawsze doceniał nowe prądy humanistyczne, które niosła epoka odrodzenia. W dziedzinie filozofii był reprezentantem, dominującego od XII w., podejścia scholastycznego, opartego na studium *Sentencji* Lombarda⁴⁹, charakteryzującego się dążeniem do rozumowego udowodnienia prawd wiary chrześcijańskiej oraz odwoływaniem się do autorytetów (Pismo św., ojcowie kościoła, Arystoteles) jako głównych źródeł poznania prawdy. Podejście to cechowało wykorzystywanie abstrakcyjnej analizy i spekulatywne dociekanie bez odwoływania się do doświadczenia. Ze względu na rygorystyczne stosowanie jednego, ustalonego sposobu rozumowania, z czasem scholastyka zaczęła tracić na znaczeniu⁵⁰.

Tymczasem w połowie XVI w. na Wydziale Teologicznym Akademii Krakowskiej pojawia się wiele wybitnych postaci, wykształconych na wzorach klasycznych, z reguły znających język grecki, a czasem także hebrajski,

Akademii funkcjonował skarbnik (szafarz, *fiscarius*), który pobierał czynsze z dóbr, kamienic i innych posiadłości, a zużywał je na żywność, opał i zapłatę służby.

⁴⁷ Bursa to dawna nazwa domu mieszkalnego dla studentów, w którym zapewniano utrzymanie uboższym osobom określonego wydziału, stanu czy narodowości. Na czele bursy stał senior, wybierany z jej najstarszych mieszkańców bądź młodszych pracowników uczelni, natomiast pieczę nad sprawami gospodarczymi sprawował prowizor, którym był jeden z profesorów uczelni.

⁴⁸ Często wybuchały spory i konflikty, a także zamieszki i awantury, z udziałem studentów oraz wykładowców Akademii Krakowskiej, m. in. na tle wyznaniowym. I tak np. w 1560 r. M. Sz. – wraz z drugim profesorem F. Bendorskim oraz kanonikiem Janem Korzebokiem – *ustanawiają zgodę między dwoma studentami z Bursy Ubogich a żydami* [...]. *Ci ostatni zobowiązali się wypłacić studentom wysokie odszkodowanie w sumie 35 złp* (zob. H. Barycz, *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków 1935, s. 652).

⁴⁹ Piotr Lombard (ur. ok. 1100 – zm. ok. 1162), teolog średniowieczny, arcybiskup Paryża, autor napisanego w latach 1145–1151 syntetycznego dzieła, wiążącego wszystkie treści wiary chrześcijańskiej, *Quatuor libri Sententiarum* (*Sentencje*), powszechnie komentowanego w średniowieczu.

⁵⁰ Podstawowe założenia scholastyki: (1) dogmaty i prawdy wiary są niepodważalne, można jednak uzasadnić je rozumowo, (2) metody dowodzenia rozumowego opierają się na pismach logicznych Arystotelesa i Boecjusza, (3) scholastyka stanowi podstawę teologii, czyli nauki o Bogu. Scholastyczna metoda rozumowania polegała na stosowaniu procedury składającej się z: (1) komentowania tekstu, (2) dyskusji oraz (3) formułowania wniosków. Nadmiar formalizmów i abstrakcyjnych dociekań doprowadził stopniowo do oderwania scholastyki od rozwijających się nauk empirycznych, a w konsekwencji do utraty znaczenia.

zwolenników nowego humanistycznego kierunku, uznających tekst Pisma św. za podstawę w nauce teologicznej. *Nie znaczy to bynajmniej, by dawny kierunek przestał istnieć, owszem oparty o stare przepisy i z nich czerpiący swe siły, wegetował dalej, nie myśląc ustępować nowym prądom. A choć jego zwolennicy dochodzili do najwyższych godności w uniwersytecie, choć torował im drogę do znaczenia i poważania, to przecież nie miał w sobie poza tradycją żadnych walorów ani żadnych sił żywotnych i skazany był na bezpłodną egzystencję. Bo też nie starzy teologowie, jak Jakób i Sebastian z Kleparza⁵¹, Mikołaj Szadek, jeno element młodszy, oparty na humanizmie, miał przed sobą przyszłość i mógł zaważyć w podjętej z reformacją⁵² walce⁵³.*

Często obrona „starego porządku” przybierała dość skrajne formy – jak pisze J. Wiśniewski – M. Sz. był tym, który *kiejm wygnal z Akademii Krakowskiej Stankara⁵⁴, profesora języka hebrajskiego, wygłaszającego heretyckie zdania⁵⁵*. Zdarzenie to wcześniej opisuje również J. Soltykowicz, który w 1810 r. wspomina, iż *Pamiętnym także stał się Mikołaj z Szadka, owem śmiałem na Franciszka Stankara Mantuańczyka, Języka Hebrajskiego w tej Szkole Głównej Nauczyciela powstaniem, o zarażania młodzieży zadniami „Aryańskimi”*. *Nie wstrzymały protekcyje możnych Panów ani wyższe urodzenie i związki krwi Stankara, ani względy samego Kanclerza Państwa i Akademii, Samuela Maciejowskiego Biskupa Krakowskiego onemóż w niewiadomości sposobu*

⁵¹ Sebastian Janeczka z Kleparza (zm. 1568), doktor teologii, rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1563–1564.

⁵² Reformacja była ruchem religijnym, kulturalnym i społecznym, zapoczątkowanym ogłoszeniem w Wittenberdze przez Marcina Lutra (1517) 95 tez, dotyczących konieczności zreformowania Kościoła katolickiego i odnowy chrześcijaństwa (ważną rolę w rozwoju reformacji odegrała wcześniejsza działalność Jana Husa). W wyniku reformacji doszło do uformowania Kościołów protestanckich, odrzucających zwierzchnictwo papieża i nawiązujących w swych doktrynach do samodzielnych interpretacji Biblii, którą uznano jako jedyne źródło objawienia, odrzucając tradycję i dogmatykę katolicką. Nowe odłamy chrześcijaństwa, które wyłoniły się w wyniku reformacji (luteranizm – 1517, anglikanizm – 1534 i kalwinizm – 1536), rozpowszechniły się prawie w 1/3 ówczesnej, dotychczas katolickiej, Europy.

⁵³ Zob. H. Barycz, *Historja...* s. 402.

⁵⁴ Jak pisze H. Barycz (*Historja...* s. 296), Stankar po przybyciu w 1549 r. do Krakowa *Przyjęty przez biskupa Maciejewskiego [...], zostaje przezeń powołany na profesora hebraistyki w Uniwersytecie Krakowskim. Wykłady swe podejmuje Stankar w najbliższym zimowym półroczu 1549/1550 przy „bardzo licznej” [...] i doborowym audytorjum. Przekorne usposobienie nie pozwała mu wszelako oddać się samej pracy pedagogicznej, lecz pcha go wkrótce na arenę propagandy wyznaniowej. Sposobność do tego nadarza mu się wkrótce przy wykładzie psalmów biblijnych [...]. Namietne wystąpienia Stankara przeciw kultowi świętych, boskości Chrystusa i czci Matki Boskiej itd. zrobiły na słuchaczach ogromne wrażenie [...]. Działalność ta zwraca uwagę władz uniwersyteckich, a zwłaszcza Mikołaja z Szadka, który listownie donosi Maciejowskiemu o nieprawomyślnych naukach nowego profesora.*

⁵⁵ Zob. J. Wiśniewski, *Katalog pralatów i kanoników sandomierskich od 1186 do 1926 r. tudzież sesje kapituły sandomierskiej od 1581 do 1866 r.*, Radom 1928, s. 86.

*myślenia iego, świadczone, który go nawet wielkim kosztem swoim na funkcji Professorskiej utrzymywał; nie wstrzymało mówię to wszystko gorliwości Mikolaia: Kiiem z Katedry i z Akademii gorszącey nauki rozsiewacza wypędził*⁵⁶.

Zachowawcza postawa, a jednocześnie niekwestionowany autorytet, jakim cieszył się M. Sz. w środowisku uniwersyteckim, sprzyjało utrzymaniu średniowiecznych wzorców prowadzenia badań i nauczania w tym ośrodku akademickim, a w konsekwencji wiele wskazuje, iż w dłuższej perspektywie czasu nie stwarzało korzystnych warunków do rozwoju Akademii Krakowskiej. Podczas gdy w Krakowie w połowie XVI w. ciągle trzymano się starych programów nauczania, na niemieckich uniwersytetach (a także w innych krajach) przeprowadzono zasadnicze reformy podupadłych od czasu wystąpienia Marcina Lutera⁵⁷ wydziałów teologicznych, przesuując punkt ciężkości na studium Biblii, egzegezę⁵⁸ Starego i Nowego Testamentu.

Z drugiej jednak strony wiele przemawia za tym, iż M. Sz. – pomimo swoich raczej konserwatywnych poglądów oraz przywiązania do dawnego porządku – był człowiekiem otwartym i w wielu sprawach wykazywał zrozumienie dla podejścia humanistycznego. Świadczy o tym choćby fakt nawiązania bliskich kontaktów z wieloma osobami ze środowisk odgrywających znaczącą rolę w rozwoju nurtu renesansowego w ówczesnym Krakowie. M. Sz. przyjaźnił się m. in. z poetą Rudolfem Agrikolą zwanym Młodszym⁵⁹, kardynałem Stanisławem Hozjuszem⁶⁰, mistrzem retoryki Leonardem Coxem⁶¹, Maciejem Pyrserem⁶², lekarzami Janem Rullusem⁶³ i Anzelmem Ephorinusem⁶⁴, poetą

⁵⁶ Zob. J. Sołtykiewicz, *O stanie Akademii Krakowskiej: od założenia jey w roku 1347, aż do terażniejszego czasu, krótki wykład historyczny*, Kraków 1810, s. 248–249.

⁵⁷ Marcin Luter (ur. 1483 – zm. 1546), mnich augustiański, doktor teologii, reformator religijny, autor 95 tez ogłoszonych w Wittenberdze 31 października 1517 r., które zapoczątkowały reformację.

⁵⁸ Egzegeza – badanie, krytyczna interpretacja, wyjaśnianie i komentowanie tekstów, przede wszystkim religijnych, a zwłaszcza Biblii.

⁵⁹ Rudolf Agricola Młodszy, Hydroburgius Rhaetus (ur. 1490 – zm. 1521), urodzony w Wassenburgu (miejscowość położona w Austrii), przybył do Krakowa ok. 1509 r., poeta, humanista, wydawca.

⁶⁰ Stanisław Hozjusz (ur. 1504 – zm. 1579), biskup chełmiński i warmiński, kardynał, czołowy przywódca kontrreformacji w Polsce, jeden z przewodniczących soboru trydenckiego, sprowadził do Polski jezuitów, sekretarz królewski, humanista, autor licznych dzieł teologicznych i poezji.

⁶¹ Leonard Cox (Cockes, ur. prawdopodobnie w 1498 r. w hrabstwie Oxford – zm. 1549 r. w Anglii) studiował w Cambridge, Paryżu i Tybindze, humanista, w 1518 r. przybył do Krakowa i w latach 1519–1520 prowadził wykłady z retoryki na Akademii Krakowskiej, a w latach 1525–1527 był profesorem tej uczelni.

⁶² Maciej Pyrser (Matthias Pyrserius, zm. 1560), poeta.

⁶³ Jan Rullus (zm. 1532), humanista, lekarz.

⁶⁴ Anzelm Ephorinus (zm. 1566), humanista, lekarz.

i kaznodzieją Benedyktem z Koźmina⁶⁵, wydawcą Franciszkiem Mymerem⁶⁶, Węgrem Michałem Zalay oraz Piotrem Rydzyńskim⁶⁷. Utrzymywał bliskie kontakty z najbardziej biegłymi teologami tamtych czasów, profesorami Akademii Krakowskiej: Szymonem Mariciusem (1516–1574)⁶⁸, wspomnianym już wcześniej Michałem z Wiślicy oraz filozofem i retorem Zygmuntem Obremskim. Autorami wierszy, które ozdabiała przygotowywane przez M. Sz. do publikacji opracowania (prognostyki), były często osoby reprezentujące całkiem inne niż on poglądy. M. Sz. zyskał także wdzięczność młodych adeptów poezji, m. in. Grzegorza Makra ze Spisza i Grzegorza Czuja z Sambora⁶⁹ za udzielane im wsparcie. Bliskie kontakty utrzymywał z poetą, humanistą i dyplomata Andrzejem Krzyckim⁷⁰. Trudno w tej sytuacji dziwić się, iż M. Sz. był nazywany „czcicielem Muz”. I trudno nie zauważyć, iż dorobek nowego rozwijającego się w XVI w. nurtu humanistycznego był mu dobrze znany.

Na Akademii Krakowskiej M. Sz. wykladał przede wszystkim wiedzę z zakresu nauk matematyczno-astronomicznych oraz kosmografii⁷¹. Ponadto zajmował się egzegezą tekstów pisarzy starożytnych. Choć znał poglądy Mikołaja Kopernika, zawarte w opracowanym przez niego *Komentarzyku o hipotezach dotyczących ruchu ciał niebieskich (De hypothesibus motuum coelestium a se constitutis commentariolus)*⁷², w którym po raz pierwszy został ogłoszony zwięzły zarys heliocentrycznej teorii budowy świata⁷³, to podobnie

⁶⁵ Benedykt z Koźmina (ur. 1497 – zm. 1559), poeta, kaznodzieja, profesor i podkancelerz Uniwersytetu Krakowskiego.

⁶⁶ Franciszek Mymer, Leomontanus Silesius (ur. ok. 1500 – zm. po 1564), tłumacz, poeta, wydawca, autor słownika łacińsko-niemiecko-polskiego, jeden z pionierów języka polskiego w szkole.

⁶⁷ Piotr Rydzyński (pierwsza połowa XVI w.), polemista religijny, kanonik poznański.

⁶⁸ Maryciusz Szymon z Pilzna, Simon Maricius, Marycki, Czystochlebski, właśc. Szymon Kociołek (ur. 1516 – zm. 1574), pisarz, humanista, pedagog, profesor retoryki w Akademii Krakowskiej, wykładowca w Padwie i Bolonii, autor wielu prac filologicznych.

⁶⁹ Grzegorz z Sambora, Czuj, Samborezyk (ur. ok. 1523 – zm. 1573), polski poeta, przez wiele lat profesor poetyki i teologii w Akademii Krakowskiej, nauczyciel w wielu szkołach, m. in. we Lwowie, Poznaniu (Akademia Lubrańskiego) i Przemyślu.

⁷⁰ Andrzej Krzycki (ur. 1482 – zm. 1537), sekretarz królewski, biskup przemyski i płocki, arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski, poeta staropolski, wybitny humanista.

⁷¹ Kosmografia – dawny dział astronomii, zbiór ogólnych opisowych wiadomości z zakresu astronomii, jak również geografii, geologii i meteorologii.

⁷² *Komentarzyk o własnych hipotezach odnoszących się do ruchu ciał niebieskich.*

⁷³ *Komentarzyk* został opublikowany w 1507 r. i szeroko rozpowszechniony. W *De hypothesibus...*, po krótkim wprowadzeniu, M. Kopernik wskazuje na pewne braki starej teorii, co upoważnia go do zaproponowania nowej, opartej na siedmiu podstawowych założeniach: (1) nie istnieje jeden środek wszystkich kół niebieskich lub sfer, (2) środek Ziemi nie jest środkiem Wszechświata, lecz tylko środkiem ciężkości i środkiem sfery księżyca, (3) wszystkie sfery obiegają Słońce jako swój środek i dlatego Słońce jest środkiem całego Wszechświata, (4) stosunek odległości Ziemi od Słońca do wysokości firmamentu jest znacznie mniejszy od odległości jej

jak wielu innych mu współczesnych nie docenił znaczenia myśli Kopernika dla rozwoju nauki. Wprawdzie prowadził obserwacje ciał niebieskich (zajmował się tym co najmniej od 1522 r.), jednak można sądzić, że nie zaliczał się do grona zwolenników teorii heliocentrycznej. W prognostykach autorstwa M. Sz. znajdują się wzmianki o czterech obserwacjach. Jedna z nich dotyczyła zaćmienia Księżyca, które nastąpiło 5 sierpnia 1522 r. Nie ulega wątpliwości, że M. Sz. obserwował dobrze widoczne w Krakowie całkowite zaćmienie Księżyca w dniu 29 grudnia 1525 r. oraz całkowite zaćmienie Księżyca w dniu 18 grudnia 1526 r. M. Sz. dokonał także obserwacji częściowego zaćmienia Księżyca w dniu 7 grudnia 1527 r. W jego prognostykach występują również wzmianki o obserwacjach komety w 1531 r. i 1532 r. Na podstawie własnych obliczeń M. Sz. przepowiedział na dzień 29 grudnia 1523 r. możliwość zobaczenia rzadkiego i ciekawego zjawiska, jakim było przejście Wenus przed tarczą słoneczną⁷⁴.

M. Sz. utrzymywał kontakty naukowe z ówczesnymi głośnymi astronomami krakowskimi, jak: Bernard Wapowski, Marcin Biem z Olkusza i Maciej z Miechowa. Wątpliwe są natomiast jego bezpośrednie czy też korespondencyjne kontakty z M. Kopernikiem – co przekazuje tradycja naukowa, zrodzona w XVII w., bez żadnego jednak potwierdzenia w udokumentowanych faktach⁷⁵. Wniosek o znajomości tych dwóch osób wysnuwa m. in. L. A. Birkenmajer na podstawie faktu, iż M. Sz. dedykował jeden ze swoich

od Słońca, a zatem odległość Ziemi od Słońca jest znikomo mała w porównaniu z wysokością firmamentu, (5) jakkolwiek ruch jest dostrzegalny na firmamencie, to nie pochodzi z jakiegoś ruchu firmamentu, lecz z ruchu Ziemi, która wraz z okalającymi ją żywiołami wykonuje pełny obrót dzienny dookoła swych niezmiennych biegunów, podczas gdy firmament i najwyższe niebo pozostają nieruchome, (6) to, co nam się przedstawia jako ruch Słońca, pochodzi nie z jego ruchu, lecz z ruchu Ziemi i naszej sfery, wraz z którą krążymy dookoła Słońca, podobnie jak jakkolwiek inna planeta – Ziemia ma przeto więcej niż jeden ruch, (7) poziomy ruch prosty i wsteczny planet pochodzi nie z ich ruchu, lecz z ruchu Ziemi.

⁷⁴ J. Dobrzycki, M. Markowski, T. Przykowski, *Historia...*, t. 1, s. 161–162.

⁷⁵ O „współdziałaniu” Kopernika z naukowym ośrodkiem stolicy polskiej, jego czołowymi przedstawicielami: Maciejem Miechowitą, Bernardem Wapowskim, Marcinem Biemem, Mikołajem Szadkiem i in., pisze H. Barycz, *Alma Mater Jagiellonica*, Kraków 1958, s. 124. O kontaktach M. Sz. z Kopernikiem wspominają również A. Lewicka-Kamińska, *Biblioteka Jagiellońska w latach 1492–1655*, [w:] I. Zarębski (red.), *Historia Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 1: 1364–1775, Kraków 1966, s. 244, a także Sz. Staropolski, *Setnik pisarzy polskich albo pochwały i żywoty stu najznakomitszych pisarzy polskich. Przełożył i komentarzem opatrzył Jerzy Starnowski. Wstęp napisali Franciszek Bielak i Jerzy Starnowski*, Kraków 1970, s. 173. Natomiast M. Markowski pisze o M. Sz., iż *O przeprowadzonych obserwacjach zjawisk niebieskich informował on korespondencyjnie Mikołaja Kopernika, z którym zawarł znajomość przed 1530 r. Skoro Kopernik obserwował 29 stycznia 1534 r. w Krakowie zaćmienie Księżyca, to obaj astronomowie wtedy najprawdopodobniej się spotkali* (J. Dobrzycki, M. Markowski, T. Przykowski, *Historia...*, t. 1, s. 162).

prognostyków⁷⁶ osobie nieznaney – burgrabiemu neuburgskiemu Janowi Werden, dobremu znajomemu M. Kopernika⁷⁷. W każdym razie żywe zainteresowania obserwacją zjawisk astronomicznych nie opuszczały go aż do późnej starości i jeszcze na rok przed śmiercią brał udział w sprawdzaniu obliczeń astronomicznych Kopernika. Właśnie udział w obserwacji koniunkcji⁷⁸ Saturna z Jowiszem w sierpniu 1563 r.⁷⁹ najprawdopodobniej przekonał M. Sz. do odkrycia M. Kopernika⁸⁰.

⁷⁶ *Judicium astrologicum... ad annum Domini 1531...* [Cracoviae 1530]; również niemieckie wydanie tego prognostyku: *Practica deütsch... auf das 1531 Jar practicyrt durch Franciscum MÜMERN BACCA verdeutsch...* Crakaw 1531, zawiera podobną dedykację, która brzmi: *Dem Edlen wolgeborne Herrn Hansen von Werden Hauptmann auff der Newburgk Koni Stadt Danzk Burgermeister etc... M. Nicolaus von Schadeck [...]*.

⁷⁷ *Skąd taki Szadek, siedzący całymi latami w Krakowie, mógł wziąć pochop, aby osobistości sobie nieznaney, a tak daleko od Krakowa mieszkającej, dedykować swoje pisemko i wdawać się tam w jej stosunki rodzinne? Musimy mimowolnie zapytać [...]. Mniej jednak mogłoby nas to zadziwiać, jeżelibyśmy informacje Szadka o humanistycznym usposobieniu Werdena, tudzież o jego patronowaniu naukom, zwłaszcza astronomii, odnieśli do listownych komunikacji jakiejś osoby trzeciej, nie innej może, jak właśnie sam Kopernik. Wprawdzie poszlaki te nie zaspakajają jeszcze naszej ciekawości dojścia, jak rzecz istotnie się miała, mogą jednak dopomódz dalszym w tej mierze poszukiwaniom: jak dotąd bowiem zdają się tylko tyle wskazywać, iż nawiązanie stosunków między Kopernikiem a Mikołajem z Szadka nie było późniejsze od roku 1530, w którym pisemko zostało wydane (zob. L. A. Birkenmajer, *Mikołaj Kopernik*, Kraków 1900, s. 477).*

⁷⁸ Koniunkcja (złączenie) w astronomii oznacza taką konfigurację dwóch ciał niebieskich, w której mają one jednakową długość ekliptyczną; ustawienie ciał niebieskich i obserwatora w jednej linii.

⁷⁹ Tablice zawarte w dziele M. Kopernika *O obrotach ciał niebieskich* (1543) – i ulepszone później przez Erazma Reinholda, który odwołując się do założeń teorii heliocentrycznej, wydał *Tablice pruskie* – pozwalały na obliczanie położenia planet. Tego rodzaju tablicami posługiwano się w Europie już od XIII w., jednak sporządzonymi według geocentrycznego modelu Ptolemeusza. Koniunkcję Saturna i Jowisza w sierpniu 1563 r. o wiele dokładniej pozwalały przewidzieć tablice odwołujące się do modelu heliocentrycznego (tablice Ptolemeusza myliły się o miesiąc, tablice kopernikańskie zaś o dwa dni).

⁸⁰ Bardzo krytycznie stan badań astronomicznych w Uniwersytecie Krakowskim tamtych czasów ocenia T. Przytkowski, pisząc: *Między [...] datami zjawisk obliczanych z dawnych „Tablic Alfonsyńskich”, jak i z nowych kopernikowskich, przeliczonych na południk krakowski [...], a datami rzeczywistymi zjawisk różnice dochodziły czasem do pięciu tygodni. Jak jednak musiały być zaniedbane na uniwersytecie obserwacje astronomiczne, widzimy na przykładzie opisu tejże obserwacji. Zamiast bowiem sprawdzenia za pomocą instrumentu pomiarowego [...] jakiegokolwiek położenia katowego planety na niebie, specjalnie czekało się wspomnianej daty 24 VIII 1563 r. w tablicach Kopernika przewidzianej na koniunkcję Jowisza i Saturna. [...] Ponieważ stwierdzono, że rachunek [...] według tablic Kopernika sprawdził się [...] uchwalono trzymać się przy wystawianiu astrologicznych horoskopów tablic obliczanych według danych Kopernika. [...] te obserwacje [...] nie mają nic wspólnego ze sprawdzaniem czy jakimkolwiek ustosunkowaniem się profesorów krakowskich do samej teorii kopernikowskiej i podstaw nowoczesnej astronomii [...]. Profesorowie tkwią całkowicie w pojęciach astronomicznych średniowiecza [...]. Interesują ich tylko dokładniejsze dane dla uzyskania pewniejszych*

O wiele bardziej niż astronomia M. Sz. interesowała ta część wiedzy o Wszechświecie, którą zajmowała się astrologia, w średniowieczu zresztą silnie powiązana z astronomią, a czasem nawet z nią utożsamiana. Przeważał jednak pogląd, iż dziedziny te różnią zarówno cele, jak i metody. O ile astronomia była traktowana jako w pewnym sensie nauka teoretyczna, która śledzi bieg Słońca, Księżyca i gwiazd, to astrologia uważana była za dziedzinę praktyczną (astronomię praktyczną), która zajmowała się „zastosowaniem” wiedzy astronomicznej do „prognozowania” zjawisk zachodzących na Ziemi i przepowiadania ludzkich losów, czym zajmowali się „matematycy” (dzisiaj określanii jako astrologowie). Można powiedzieć, że o ile celem astronomii było badanie przyczyn, to astrologia miała zajmować się przewidywaniem wywołanych przez nie skutków. Specyficznym zajęciem astrologów było w owym czasie pisanie prognostyków, szczególnie przy okazji pojawienia się rzadkich zjawisk na niebie. To właśnie astrologia, którą nazywano *przesławną i boską wiedzą, przez którą człowiek staje się podobny Bogu*, pasjonował się M. Sz. i bronił jej gorliwie przed napaściami i zarzutami ludzi sceptycznych.

Jak pisze J. Sołtykowicz: *Mikołaj Prokopowicz z Szadka z wielu miar godnym jest pamięci naszej. Zostawił on po sobie w Rękopismach wiele prac Astrologicznych przemiłujących. Starannie dochowana jest Xiega zamykająca kilkonastoletnie jego Prognostyki, na każdy rok, dla wszelkiego rodzaju Stanów i różnych Państw, z położenia Planet wyciągniona. Potrzebna, i wiele uczącą potomnych pamiętka słabości ludzkiej*⁸¹. Astrologia, która dopiero w XVIII w., blisko dwa stulecia po śmierci M. Sz., całkowicie utraciła swoje znaczenie jako nauka i przestała być wykładana na uniwersytetach, w epoce renesansu (XV–XVI w.) przeżywała prawdziwy rozkwit. *Wróżby Astrologów podług pewnych prawideł wywodzone z położenia Planet, Zaćmień i Kometów, nie tylko do odmian w powietrzu, do przepisu czasu względem zażywania lekarstwa i puszczania krwi siałę się, ale nawet, nie już ludziom, lecz całym Narodom pomyślne albo nieszczęśliwe losy przepowiadały. Czas w którym żył Mikołaj z Szadka był u nas w Polsce równie iak i gdzie indziej nayprzysiaźniejszy Astrologicznemu głów zawrotowi. Ta nieszczęsna choroba, od Chaldecyzyków ieszcze z Narodów na Narody przechodząca, wszystkich naysławniejszych nawet Matematyków, w poprzedzających wiekach dotknęła; owszem, od niepamiętnych czasów, o zwodzicielów i chcących bydź zwodzonemi tym wieszczbiarstwa rodzajem, nie trudno było. Pamuiący i możni naytroskliwsi w swoich zamysłach, nacyiekawsi zawsze byli poznać swe przeznaczenie. Stąd poszło że trzymano*

przepowiedni astrologicznych czy też stawiania lekarskiej diagnozy (J. Dobrzycki, M. Markowski, T. Przypkowski, *Historia...*, t. 1, s. 189).

⁸¹ Zob. J. Sołtykowicz, *O stanie...*, s. 245.

*Astrologów nadwornych i bez ich rady, a tem bardziej przeciwko niey nie ważono się nic przedsiębrać*⁸².

W piśmiennictwie polskim M. Sz. dał się poznać jako autor oficjalnych kalendarzy oraz prognostyków astrologicznych, pisanych w języku łacińskim i polskim, które publikował systematycznie, niemal co roku, od 1518 r. do 1531 r.⁸³ W Bibliotece Jagiellońskiej jest wprawdzie jeden wcześniejszy rękopis prognostyku, sygnowany jego nazwiskiem z 1517 r., ale jak zaznaczył M. Sz. wyszedł on spod pióra magistra Jakóba Ilży, który był poprzednikiem Mikołaja na katedrze astrologii. Zaslugą M. Sz. jest rozwinięcie tego gatunku piśmiennictwa i wypracowanie pewnych wzorców opracowywania kalendarzy prognostycznych, które przetrwały aż do drugiej połowy XIX w. Odwołując się do wcześniejszej krakowskiej tradycji, M. Sz. nadał kalendarzom określony format, szatę graficzną oraz układ treści. Przyjęty zakres merytoryczny kalendarza obejmował część zawierającą informacje astronomiczno-meteorologiczne, a ponadto przepowiednie ważniejszych wydarzeń (wojny, zarazy, zamieszki, kataklizmy przyrodnicze, itp.), wskazówki na temat życia osobistego (np. „szczęśliwe” miesiące dla zawierania małżeństw), praktyczne porady dotyczące odbywania polowań, zajęć gospodarskich czy dbałości o zdrowie i higienę, jak strzyżenie włosów czy kąpiele.

K. Estreicher tak opisuje zawartość kalendarza na rok 1525: *Każdy miesiąc zajmuje dwie strony, kończące się radami o spożywaniu potraw, przyjmowaniu lekarstw, kąpielach itp., ujętymi w czterowerszu i dodatkowy dwu lub trójwersz; n.p. na czerwiec: In iunio gentes perturbat medo bibentes Atque nouellarum fuge potus ceruisiarum Ne noceat colera valet hec refectio vera: Lactuce frondes ede ieiunus bibe fontes. Cancer frigidum et humidum signum indiferens Pectus, pulmo, iecur in Cancro non minuantur. Somnia falsa vides. Utilis sit empatio rerum. Potio sumatur secutus perge viator*⁸⁴. *Kalendarz kończy się na k. 14 recto, poczem następuje Canon. Membrum ne phlebotomes: Luna existente in signo illius membri*⁸⁵. I tak dalej w dziesięciu rubrykach rady astrologiczne o kąpielach, sadzeniu drzew i sianiu, podróżach, kupnie,

⁸² Tamże, s. 245–246.

⁸³ Kalendarze te, zawierające przepowiednie na nadchodzący rok, ukazywały się pod różnymi tytułami, najczęściej jako *judicium astronomicum* bądź *judicium astrologicum*, rzadziej *Ephemerides*, *Prognosticum iudiciale* lub *Prognosticon accidentium*. Wykaz drukowanych kalendarzy M. Sz. podaje K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 30 [cz. 3, t. 19], Kraków 1934, s. 179–186.

⁸⁴ *Miód pity w czerwcu oszalamia ludzi; strzeż się wtedy picia świeżego piwa, by nie zaszkodziło. Warzywa – to jest prawdziwe orzeźwienie: spożywaj liście salaty i pij na czczo wodę źródlaną. Znak Raka jako chłodny i wilgotny nie przynosi różnicy – nie osłabia piersi, płuc i wątroby. Sny wydają ci się fałszywe. Oby przydała się znajomość tych spraw. Niech napój zostanie wypity, ty zaś podążaj dalej jako podróżnik.*

⁸⁵ *Nie upuszczaj krwi z ciała, gdy księżyc jest w znaku któregoś jego części.*

strzyżeniu się, polowaniu. „Canon” kończy się na k. 15. Na jej odwrocie dane astronomiczne o zaćmieniach księżyca. Na k. 16 recto dwa drzeworyty przedstawiające zaćmienia księżyca z nadpisami: *In Capricorno. In Cancero*⁸⁶.

Natomiast prognostyk przygotowany na rok 1525 rozpoczyna charakterystyka miesięcy ze stanowiska astronomicznego i astrologicznego (pogoda, ciepłota, zaćmienia). Dalej zwykle przepowiednie o urodzajach, o chorobach, o wojnach i zamieszkach [...]. Cechuje je ostrożność, brak precyzji w szczegółach i szablonowość. Tylko przepowiednie meteorologiczne są szczegółowe. [...] Na przedostatniej i na ostatniej karcie przestrzega się, że przepowiednie jego należy rozważnie interpretować [...]. Widocznie przerost astrologii i prognostykarswo, jakiego terenem zaczynał być wówczas Kraków, wywoływał reakcję⁸⁷.

Wszystkie fragmenty tekstu kalendarza, odnoszące się do przewidywania przyszłości, były sformułowane na tyle ogólnikowo, a często także niejasno, aby przy odpowiedniej interpretacji rzeczywistości mogły oznaczać się możliwie dużą trafnością. Dzięki temu, a także odniesieniom do praktycznej strony życia, kalendarze astrologiczne (lub jak je również nazywano astronomiczne) cieszyły się dużą popularnością. Zarówno kalendarze, jak i okolicznościowe prognostyki (*judicia*) zawierały epigramaty⁸⁸ i wierszyki – jednym z autorów dołączających takie drobne formy poetyckie do prognostyków M. Sz. był znany poeta Benedykt z Koźmina, który zalecał pobłażanie dla przepowiedni astrologicznych⁸⁹.

Sława kalendarzy krakowskich znacznie wykraczała poza granice Polski, o czym świadczy choćby fakt, iż były one publikowane nie tylko w języku polskim (kalendarz w języku polskim na rok 1528 zaczynał się od słów *Wysłowyenye znakow nyebyeskych prez Mystrza Mikolaya z sadku pilnye na rok lata bożego 1528 słozone*) i po łacinie, ale również w języku czeskim, niemieckim i węgierskim. Jedną z zachowanych do dziś publikacji M. Sz. jest wydany w Krakowie i wydrukowany pod koniec 1925 r. przez Hieronima Wietora⁹⁰, liczący 17 stron, kalendarz w języku łacińskim na rok

⁸⁶ Tamże, s. 179–180.

⁸⁷ Tamże, s. 182.

⁸⁸ Epigramat, epigram – wywodzący się z napisów informacyjnych w starożytnej Grecji krótki, przeważnie dwuwierszowy utwór poetycki (wotywny, nagrobkowy czy okolicznościowy). Odmianą epigramatu są fraszki.

⁸⁹ Świadczy o tym tekst zamieszczony na jednym z judicjów astrologicznych M. Sz. (zob. H. Barycz, *Historja...*, s. 354):

*Si semel atque iterum mealem praesagia fallent,
Non laamen est vatis mox laceranda fides...
Nawet jeśli raz i drugi smuciły mnie mylące przepowiednie,
Nie została zmacona wiara w wieszczą, którą będą krytykować...*

⁹⁰ Hieronim Wietor (ur. około 1480 – zm. 1546/47), pochodzący z Lubomierza drukarz krakowski, humanista, propagator języka polskiego.

1526 – *Judicium ad anum 1526*, którego egzemplarz znajduje się w Bibliotece PAN w Kórniku⁹¹ (fot. 1).

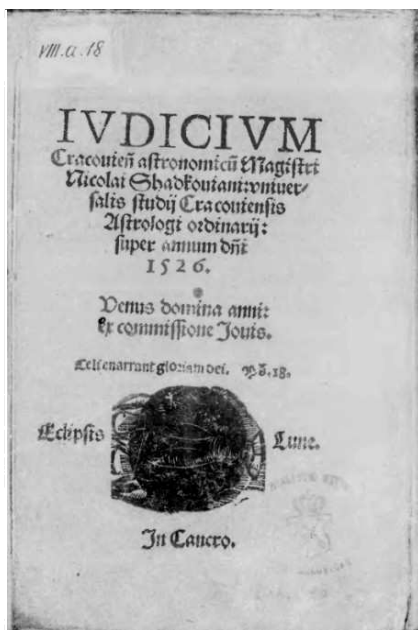
M. Sz., zajmując się przepowiedniami astrologicznymi, był jednym z kilku profesorów Akademii Krakowskiej⁹², którzy w ówczesnych czasach przedstawiali uniwersytetowi coroczne prognozy zawierające przepowiednie odnoszące się do urodzajów, aury, „położenia” krajów, ziem i pojedynczych stanów. Oprócz regularnie publikowanych kalendarzy, M. Sz. opracowywał również nadzwyczajne prognostyki (*judicia*) w związku z pojawieniem się rzadkich zjawisk na niebie, takich jak komety czy koniunkcje planet. Prognostyki na rok 1521 i 1527 M. Sz. dedykował biskupowi krakowskiemu Piotrowi Tomickiemu⁹³. Inny z prognostyków, opublikowany w 1522 r. *Judicium astronomicum Cracoviense*, dedykował z kolei swojemu protektorowi w Akademii Krakowskiej, wcześniej wspomnianemu Maciejowi z Miechowa. Tak rozległe zainteresowania astrologią i związanym z tym przepowiadaniem przyszłości, poparte ogromnym dorobkiem publikacyjnym w tym zakresie, przyniosły M. Sz. miano „polskiego Alkabcjusza”⁹⁴. Następcą M. Sz. na katedrze astrologii był Michał z Wiślicy.

⁹¹ Sygn. Mf 0051. Kalendarz ten został wydany na zlecenie J. Sandeckiego (ur. ok. 1490 – zm. 1567, pisarz i drukarz), który wcześniej będąc pracownikiem w drukarni H. Wietora, usamodzielniał się i któremu udało się uzyskać przywilej na wyłączny druk i sprzedaż popularnych wówczas kalendarzy. Nie mając jeszcze własnego warsztatu, zlecił druk kalendarza przygotowanego przez M. Sz. Hieronimowi Wietorowi jako nakładcy. Zakaz druku kalendarza przez inne oficyny wywołał protest pozostałych drukarzy i doprowadził do procesu (15 grudnia 1525 r.). W tej sytuacji H. Wietor zaproponował J. Sandeckiemu wyrzeczenie się przywileju i odstąpienie całego nakładu kalendarza. Gdy ten nie przystał na tę propozycję, H. Wietorowi udało się przekonać protektora J. Sandeckiego, biskupa przemyskiego Andrzeja Krzyckiego, że Sandeckie nie ma możliwości w przyszłości założenia samodzielnego warsztatu i że zamierza drukować kalendarze za granicą. A. Krzycki, oburzony na Sandeckiego, w liście skierowanym do biskupa krakowskiego Piotra Tomickiego polecił usługi H. Wietora, który w tej sytuacji uzyskał na okres 10 lat przywilej wydawania druków o charakterze religijnym.

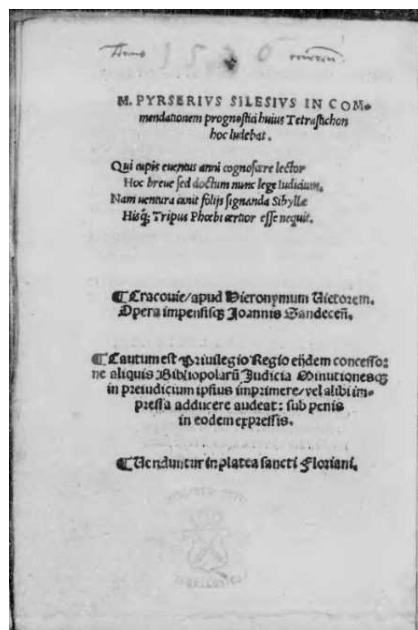
⁹² Przepowiednie astrologiczne przygotowywali również m. in. Jan z Głogowa i Michał z Wrocławia.

⁹³ Piotr Tomicki (ur. 1464 – zm. 1535), biskup przemyski, poznański i krakowski, podkanclerzy koronny, sekretarz królewski, wybitny przedstawiciel polskiego renesansu, twórca katedry prawa rzymskiego oraz inicjator nauczania greki i hebrajskiego na Akademii Krakowskiej.

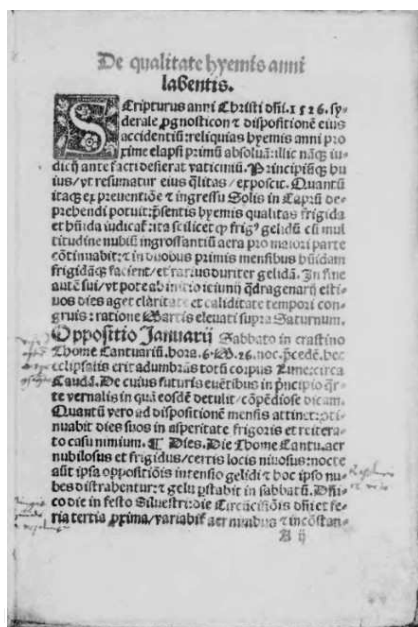
⁹⁴ Zob. przypis 15.

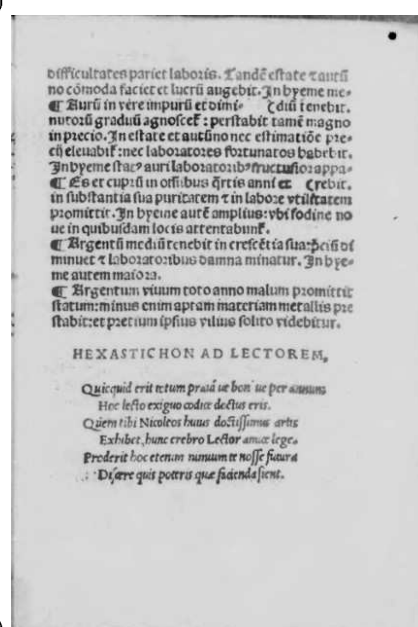
a)

b)

c)

d)

Fot. 1. Kalendarz na rok 1526, autorstwa Mikołaja Prokopowicza z Szadka
 a) strona tytułowa, b) strona redakcyjna, c) pierwsza, d) ostatnia strona tekstu;

Nakład drukarni W. Wietora w Krakowie

Źródło: http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=24881&from=&dirids=1&ver_id=527113&lp=1&QI=233467F31251A85791641E57

Drugą, obok astrologii, dziedziną wiedzy, która szczególnie interesowała M. Sz., była historia. M. Sz. wykazywał przede wszystkim pasję dokumentalisty, co znalazło swoje odbicie w prowadzonym przez niego przez wiele lat dzienniku. Niestety do dzisiejszych czasów zachował się tylko jego osobisty diariusz, prowadzony w ostatnich ośmiu latach życia (1556–1564), w którym z dużą wnikliwością dokumentował wiele dziejących się wokół niego bieżących wydarzeń i zjawisk⁹⁵. Dziennik ten prowadził na efemerydach⁹⁶ C. Leowicjusza⁹⁷.

W swoim dzienniku M. Sz. wiele miejsca poświęcał faktom i zdarzeniom z życia uczelni. Pozostawił po sobie również szereg innych zapisków, przy czym zwykł czynić notatki na wszelakiego rodzaju dokumentach i przy różnych okazjach. W ogromnej większości, te niezwykle rzetelne od strony faktograficznej zapiski odnosiły się do dziejów Akademii Krakowskiej – utrwał ważniejsze zdarzenia, opatrywał glosami⁹⁸ spisy studentów oraz wykładowców. W wielu miejscach można znaleźć jego niezwykle celne i rzetelne charakterystyki profesorów Akademii, podobne noty biograficzne sporządzał także dla osób spoza środowiska akademickiego. Najwięcej zapisków o charakterze biograficznym, sporządzonych przez M. Sz., można znaleźć w księdze donatorów uczelni⁹⁹.

M. Sz. był m. in. biografem Macieja z Miechowa¹⁰⁰, którego uważał za „drugiego Hipokratesa” i „wielkiego jałmużnika nauki i oświaty”, przywołując jego dobroczynność i udzielane wsparcie finansowe szkołom, szpitalom, kościołom i osobom prywatnym, a przede wszystkim Akademii Krakowskiej¹⁰¹. Spuścizna pozostawiona przez M. Sz., odnosząca się do dorobku Akademii Krakowskiej i jego kadry, sprawia, iż jest on uważany za pierwszego polskiego historyka nauki. To o dziennikach M. Sz. pisze H. Barycz, iż *materiał to bardzo cenny, malujący w najdrobniejszych szczegółach życie codzienne magistrów, notujący wszystkie ważniejsze zdarzenia z dziejów wszechnicy, wreszcie zawiązujący pierwszorzędną materiał do historii obyczajowej samego miasta,*

⁹⁵ Rękopis diariusza znajduje się w Bibliotece Jagiellońskiej (BJ Cim. 84020).

⁹⁶ Efemerydy – dane, najczęściej zestawione w formie tabelarycznej, dotyczące przyszłego przebiegu zjawisk astronomicznych, np. położenia i układu gwiazd lub innych ciał niebieskich.

⁹⁷ Cyprian Leowicjusz, Leovitus (ur. 1524 – zm. 1574), astrolog, przewidywał powtórne przyjście Chrystusa i koniec świata na 1584 r.

⁹⁸ Glosa – przypis, odręczny dopisek, zawierający uwagę, komentarz do tekstu albo wyjaśnienie trudnego wyrazu czy zwrotu, wprowadzany przez kopistę manuskryptu lub czytelnika na marginesach stron książki.

⁹⁹ Donator – fundator, ofiarodawca, darczyńca, sponsor.

¹⁰⁰ Zob. przypis 20.

¹⁰¹ Datki Miechowity pozwoliły m. in. na wyposażenie drugiej katedry medycyny, odbudowanie biblioteki Kolegium Większego i umieszczenie zegara w ścianie tego budynku. Dzięki jego wsparciu finansowemu powstały szkoły parafialne przy kolegiacie św. Anny, kościoła św. Szczepana i w Miechowie. Oplacał też studentom utrzymanie i wyjazdy na studia zagraniczne.

dworu królewskiego oraz ważniejszych wydarzeń w polityce wewnętrznej i zewnętrznej¹⁰².

M. Sz. jest też autorem opublikowanego w 1560 r. (a więc w okresie ostrych sporów religijnych między protestantami i katolikami) małego katechizmu katolickiego *Parvulus catechismus catholicorum*, zawierającego – poza przedstawioną w formie pytań i odpowiedzi nauką o wierze i moralności – również uproszczoną liturgię. Katechizmy takie¹⁰³ miały ułatwiać dalszą formację duszpasterską, katechetyczną i liturgiczną księżom diecezjalnym, z których większość w końcu XVI w. posiadała jedynie podstawowe wykształcenie, uzyskane w szkole parafialnej, oraz podstawy przygotowania teologiczno-pastoralnego, najczęściej zdobyte u boku jakiegoś plebana.

M. Sz. pozostawił również w rękopisie wstęp do *Sentencji* Piotra Lombarda¹⁰⁴ oraz liczne noty i glosy marginalne do komentarza Jana z Dąbrówki¹⁰⁵ do *Sentencji*.

M. Sz. był miłośnikiem książki. Bardzo dużo czytał, interesowała go szeroka tematyka¹⁰⁶. Zachowana najstarsza księga wypożyczeń biblioteki Kolegium Większego¹⁰⁷ – zawierająca wykazy książek wypożyczonych przez profesorów Akademii Krakowskiej (najczęściej kreślone ich własną ręką), mówi, iż tylko w jednym roku 1541 M. Sz. wypożyczył z biblioteki Kolegium Większego blisko 100 pozycji¹⁰⁸, przy czym w większości były to dzieła autorstwa

¹⁰² H. Barycz, *Historja...*, s. 4–5.

¹⁰³ Autorami podobnych katechizmów w tym czasie byli również m. in. Stanisław Orzechowski (wyd. 1561 – po łacinie), Benedykt Herbst (wyd. 1566), Marcin Białobrzeski (wyd. 1567) i Hieronim Powodowski (wyd. 1577 i kilka późniejszych wydań); zob. W. Schenk, *Z dziejów liturgiki*, [w:] M. Rechowicz (red.), *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 1, Lublin 1974, s. 269.

¹⁰⁴ Rękopis w Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. 1521 (k. 6ra–9ra). Piotr Lombard, Peterus Lombardus (ur. ok. 1100 – zm. 1164), teolog średniowieczny, arcybiskup Paryża, autor powszechnie znanego i komentowanego w średniowieczu dzieła *Quattuor libri sententiarum* (tzw. *Sentencje*) w sposób syntetyczny wiążącego wszystkie treści wiary.

¹⁰⁵ Jan Dąbrówka, z Dąbrówki (ur. ok. 1400 – zm. 1472), doktor dekretów i teologii, dziekan Wydziału Sztuk Wyzwolonych (1433), profesor i dziewięciokrotny rektor Akademii Krakowskiej (w latach 1446–1472), kanonik katedry krakowskiej, wybitny uczyony i komentator *Kroniki...* W. Kadłubka.

¹⁰⁶ Zob. m. in. rękopis w Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. 242, k. 6, dokumentujący wypożyczenie przez M. Sz. ponad 100 tomów z różnych dziedzin wiedzy.

¹⁰⁷ Księga wypożyczeń (rękopis w Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. 242) została zapoczątkowana przez Jana Prosińskiego z Piotrkowa w latach trzydziestych XVI w.

¹⁰⁸ Jak pisze H. Barycz (*Historja...*, s. 716): *Nieograniczoną w zasadzie pozostawiała ilość wypożyczonych tomów. Zwłaszcza dużą swobodę mieli koledzy więksi jako właścivi gospodarze i właściciele biblioteki. Toteż wypożyczane przez nich tomy szły w setki (jak np. Jakóba z Kleparza, Mikołaja Szadka, Antoniego z Napachania). Inaczej przedstawiała się rzecz z członkami innych kolegiów. Zwłaszcza ograniczeniom – jak daje się zauważyć – widocznym podlegali koledzy mniejsi, choć i oni wypożyczali dziesiątki tomów.*

przywódców reformacji (m. in. Marcina Lutra, Johanna Heinricha Bullingera, Jana Kalwina i Ulricha Zwinglego).

Pozostawił liczne ślady studiowania ksiąg, opatrując je rozlicznymi glosami w formie odręcznych dopisków (komentarzy, wyjaśnień) na marginesach czytanych tekstów – niekiedy dużej wartości historycznej. Takie notatki zostawił m. in. na egzemplarzu *Quaestiones disputatae s. Tome (Omówione pytania świętego Tomasza)*¹⁰⁹, na egzemplarzu Jana Burcharda – *Ordo missae (Porządek mszy świętej)*¹¹⁰ (notatka o Stanisławie Zaborowskim)¹¹¹ oraz na egzemplarzu J. Trithemiusa¹¹² (notatka o Macieju z Miechowa)¹¹³; jego dziełem jest prawdopodobnie również katalog biskupów krakowskich, wprawdzie nie sygnowany nazwiskiem M. Sz., ale sporządzony jego charakterem pisma¹¹⁴. *Vestigia*¹¹⁵ takie w formie podkreśleń, drobnych dyspozycji na wklejkach opraw lub zapisków wewnątrz tekstu odnajdujemy również na wielu innych egzemplarzach¹¹⁶, m. in. *Historii* Euzebiusza z Cezarei¹¹⁷, *Kronice* H. Schedela¹¹⁸ czy niektórych dziełkach Erazma z Rotterdamu¹¹⁹. Zwłaszcza dwunastotomowe dzieło hiszpańskiego erudyty i polihistora¹²⁰ Alfonsa Tostata¹²¹ – *Opera*, cieszyło się zainteresowaniem M. Sz. (podobnie jak innych teologów krakowskich – Jana Leopolda¹²² czy wspomnianego wcześniej Jakóba

¹⁰⁹ Inkubał z 1500 r. w Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. 564.

¹¹⁰ Jan Burchard, ceremoniarz papieski opublikował *Ordo Missae* w 1502 r., poświęcając je w głównej mierze opisowi ceremonii i stałym modlitwom we mszy.

¹¹¹ Cim. Bibl. Jag. 4819.

¹¹² Johannes Trithemius (ur. 1462 – zm. 1516), mnich w opactwie benedyktyńskim w Sponheim, znany z powodu zainteresowania wiedzą okultystyczną i praktykami magicznymi, opisanymi w książce *Steganographia*, której był autorem.

¹¹³ W odpisie, rękopis w Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. 5359.

¹¹⁴ Rękopis w Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. 5473.

¹¹⁵ *Vestigia* (lac.), tj. ślady.

¹¹⁶ Por. L. Hajdukiewicz, *Księgozbiór i zainteresowania bibliofilskie Piotra Tomickiego na tle jego działalności kulturalnej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961, s. 134.

¹¹⁷ Euzebiusz z Cezarei (ur. ok. 164 – zm. ok. 340), teolog, pisarz, biskup Cezarei w Palestynie, historyk kościoła.

¹¹⁸ Hartmann Schedel (ur. 1440 – zm. 1514), niemiecki lekarz, humanista, historyk działający w Normberdze, autor wydanej w 1493 r. *Historii świata*.

¹¹⁹ Erazm z Rotterdamu (ur. 1467 – zm. 1536), holenderski filolog i filozof, myśliciel chrześcijański, propagator kultury antycznej, czołowy humanista epoki odrodzenia, utrzymywał bliskie kontakty z polskimi pisarzami.

¹²⁰ Polihistor (polimat) – osoba mająca wszechstronną encyklopedyczną wiedzę, opartą na informacjach pochodzących z wielu dziedzin nauki.

¹²¹ Alfons Tostat, Alonso Tostado (ur. ok. 1400 – zm. 1455), biskup Avilli, sławny teolog. Z osobą A. Tostata związana jest fraza umieszczona na jego nagrobku: *Hic stupor est mundi, qui scibile discutit omne (Ten jest przedmiotem podziwu dla świata, kto rozdzielił wszystko, co możliwe do poznania)*

¹²² Jan Leopolda (ur. 1532 – zm. 1572), znany również jako Jan Nycz lub Jan z Lwowa, wykładowca Akademii Krakowskiej, humanista, wydawca i korektor pierwszego katolickiego

z Kleparza), o czym m. in. świadczą liczne zapiski poczynione jego ręką na kartach poszczególnych tomów¹²³.

M. Sz. był również właścicielem okazałego księgozbioru, natomiast wszystkie dzieła zgromadzone w jego bibliotece posiadały piękny super-ekslibris¹²⁴. W jego zbiorze znajdował się m. in. otrzymany od Miechowity (jego mistrza w początkach kariery uniwersyteckiej) cenny legat¹²⁵ książkowy, złożony z kilku rękopisów i druków lekarskich¹²⁶. Obok własnych książek, M. Sz. w swoim mieszkaniu przechowywał też wiele książek wypożyczonych z biblioteki Kolegium Większego, o czym świadczy zapis w księdze inwentarzowej: *Omnes istos libros reliqui in habitatione et aliquos in altera, aliquos autem habent mgri in usum a me acceptos*¹²⁷.

Niestety po śmierci M. Sz. jego biblioteka uległa rozproszeniu, część została przekazana bratankom zmarłego w rodzinnym Szadku, jednak znaczny zbiór trafił do Akademii Krakowskiej i dochował się do dzisiaj¹²⁸. O rozmiarach i wartości zgromadzonego przez M. Sz. księgozbioru może świadczyć fakt, iż jest on wymieniany wśród najbardziej znaczących ofiarodawców z grona profesorskiego Akademii, którzy przekazali książki na rzecz biblioteki Kolegium Większego w drugiej połowie XVI w. Wraz z książkami do biblioteki Collegium Maius trafiło wiele jego własnych prognostyków, tłoczonych w drukarniach Hieronima Wietora i Macieja Szarffenberga w latach 1525–1532. Niektóre książki, stanowiące własność M. Sz., ozdobione są na oprawach

przekładu Biblii na język polski (autorstwa nieznanego tłumacza), opartego na tekście Wulgaty, wydanej w Krakowie w 1561 r., zwanego od jego imienia „Biblią Leopoldytą”.

¹²³ Popularność, jaką cieszyło się to dzieło – które przez kilka stuleci było spichlerzem i głównym źródłem teologicznej erudycji – w środowisku ówczesnych krakowskich teologów, dziś wydaje się niezrozumiałą, zwłaszcza w świetle jego napuszzonej uczoności, niebываłej rozwlekłości i nadmiaru słów (por. L. Hajdukiewicz, *Księgozbiór...*, s. 155; *Dictionnaire de théologie catholique*, vol. I, Paris 1932, kol. 921–923; H. Hurter, *Nomenclator litterarius theologiae catholicae*, vol. 2, Oeniponti 1906, kol. 918–920). Z ironią o jego wywodach pisze także Ignacy Krasicki w *Monachomachii* – *Wiem, bom to czytał w uczonym Tostacie, Po ciemnej nocy że jasny dzień wschodzi*.

¹²⁴ Superekslibris jest rodzajem ekslibrisu (księgoznaku umieszczanego na egzemplarzu książki i będącego znakiem jej właściciela – dziś jest to najczęściej ozdobna karteczka bądź stempel) umieszczony na zewnętrznej stronie okładki – najczęściej był to herb, monogram bądź inny symbol charakteryzujący właściciela, odciśnięty specjalnym tłokiem. Superekslibrisy, najbardziej popularne w XVI w., zniknęły zupełnie w XIX w.

¹²⁵ Legat, tj. zapis testamentowy.

¹²⁶ M. Sz. otrzymał lekarski rękopis *Kyranidów* wraz z farmakologicznym kompendium Mateusza Sylvatika (rękopis w Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. 5512, k.12^v).

¹²⁷ *Te wszystkie książki pozostawiłem w domu – część w innych miejscach, a część otrzymali ode mnie magistrzy na swój użytek* (zob. rękopis w Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. 242, k. 6 bis a).

¹²⁸ Najstarszą część zbiorów M. Sz. zestawił W. Wislocki, *Incunabula typographica Bibliothecae Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*, Cracoviae 1900, s. 401–402.

supereksilibrisem, złożonym z jego gmerku¹²⁹ w kształcie pióropusza i trzech gwiazdek na tarczy¹³⁰.

Miłość do książek znalazła swoje odzwierciedlenie w trosce M. Sz. o księgozbiór Akademii Krakowskiej. Był niezwykle gorliwym opiekunem zbiorów i dóbr kultury gromadzonych w Collegium Maius. Jako kustosz zbiorów bibliotecznych wiele energii poświęcił na uporządkowanie spraw związanych z wypożyczeniami i ściąganiem zaległych książek¹³¹. W pierwszej połowie XVI w. *technika wypożyczania książek była dość prymitywna [...] nieuregulowana pozostawała kwestja czasu zwrotu książek [...] niejeden [...] wypożyczone książki trzymał aż do śmierci [...] kolegjaci więksi [...] wypożyczali książki bez żadnej kontroli [...] mając własne klucze, wchodzili do biblioteki i potrzebne dzieła sami sobie wybierali [...] jedynym śladem wypożyczenia był własnoręczny wpis wypożyczonych dzieł w osobnym rejestrze [...] gorzej było gdy magister wypożyczający zabierał książki bez wpisania ich do rejestru [...] takie wypadki [...] spotykamy dość często [...] niemniejse nieporządki panowały przy zwrocie [...] system ten musiał prowadzić do przepadania książek*¹³².

Pomimo tak nieuporządkowanego systemu funkcjonowania biblioteki, M. Sz. podejmował starania o odzyskanie niezwracanych tomów, natomiast sprawy o zaległe książki często były oddawane przed sąd rektorski, czasem wstrzymywano również wypłatę poborów profesorskich. Przykładem takiego działania może być sprawa magistra Marcina Garbarza, którego M. Sz. skarżył o zwrot kilku wypożyczonych dzieł z biblioteki Kolegium Większego – sprawa ta zakończyła się polubownie, a pozwany magister zobowiązał się zapłacić za zagubione książki jedną kopę groszy¹³³.

Objąwszy w 1519 r. stanowisko kustosa biblioteki uniwersyteckiej, dbał o powiększanie zbiorów, m. in. poprzez przejmowanie spuścizn książkowych po zmarłych profesorach Akademii. Z 1520 r. pochodzi pierwsza zapiska akcesyjna¹³⁴, skreślona jego ręką na zachowanej do dziś książce¹³⁵. W najstarszej

¹²⁹ Gmerk – w dawnej Polsce godło rodowe mieszczan, także znak umieszczany przez rzemieślników we wczesnym średniowieczu na własnych wyrobach.

¹³⁰ A. Lewicka-Kamińska, *Biblioteka...*, s. 156.

¹³¹ Por. rękopis w Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. 242, k. 5 i n. oraz W. Wisłocki, S. Estreicher (ed.), *Acta Rectoralia Almae Universitatis studi Cracoviensis inde ab Anno 1469*, vol. 1–2, Cracovia 1893–1909, s. 118–119.

¹³² Bez porównania lepiej przedstawiała się kontrola wypożyczeń i zwrotów książek w drugiej połowie XVI w., przede wszystkim dzięki temu, że odbywały się one bez względu na charakter i rangę profesora w obecności osób drugih (zob. H. Barycz, *Historja...*, s. 716–719).

¹³³ Kopa grosza, tj. 60 groszy praskich (najpopularniejsza moneta obiegowa w średniowiecznej Europie Środkowej); zob. też przypis 1.

¹³⁴ Akcesja – przyjmowanie i rejestracja materiału wpływającego do biblioteki; związane z tym jest umieszczenie sygnatury akcesyjnej np. na książce.

¹³⁵ Inkubał w Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. 1186.

księdze wypożyczeń, która w XVI w. spełniała rolę dzisiejszych kartotek rewersów, można znaleźć wiele pokwitowań odbioru wypożyczonych dzieł, kreślonych charakterystycznym pismem M. Sz.¹³⁶ W tym czasie w pracach bibliotecznych pomagał M. Sz. Jan Dobrankowski (Jan z Dobrzankowa) – zwany *dispensator domus et custos librariae publicae*¹³⁷ – który załatwiał sprawy związane z wypożyczaniem książek (*Zarządca domu i kustosz biblioteki publicznej*).

Po zgonie Stanisława Białkowskiego (25 września 1527 r.) M. Sz. przejął jego księgozbiór na rzecz biblioteki Kolegium Większego i własnoręcznie książki osygnował. W ten sam sposób postąpił w 1540 r. ze spuścizną po Grzegorzu ze Stawiszyna¹³⁸. Ślady inwentaryzacji, kreślone ręką M. Sz., zachowały się na dyplomach pergaminowych, rękopisach i drukach¹³⁹. W latach 1530–1560 M. Sz. przyjmował darowizny dla księżnicy uniwersyteckiej – niemal wszystkie nekrologi i dary z tych lat wpisywał osobiście w urzędowym *Regestrum supellectillis*¹⁴⁰. Zaslugą M. Sz. było wprowadzenie zwyczaju stosowania zapisek akcesyjnych przez bibliotekę uniwersytecką, które z czasem obejmowały również informacje dotyczące bibliografii czy też autora dzieła (często w formie krótkiego biogramu).

Przykładem opracowania zbioru darowizn może być sporządzony przez M. Sz. w *Regestrum supellectilli*, z końcem 1540 r. lub w początkach 1541 r.,

¹³⁶ Najczęściej M. Sz. – po porównaniu z wykazem wpisanym do rejestru przez czytelnika i skreśleniu książki – kwitował jej odbiór dopiskiem w księdze wypożyczeń: *restituti sunt* (zostały zwrócone), choć w niektórych przypadkach dopiski są w nieco innej formie, np. przy zwrotach Zachariasza Reissa: *restituti in manus meas* ([Książki] zwrócone w moje ręce), lub przy odbiorze książki od Szymona Maryckiego: *restituit die 4 Septembris 1550*, a książki zwrócone po śmierci pożyczającego je Grzegorza z Sambora: *restituti per executores* (zwrócone za pośrednictwem wykonawców [testamentu]), przy zwrocie książki wypożyczonej przez Gabriela z Szadka widnieje notatka: *restituti in praesentia M. Martini Pilznensis, qui manu propria recognoscit* (zwrócił w obecności Marka Marcina Pilceńskiego, który własnoręcznie [je] rozpoznał). Ponieważ nie wszystkie wypożyczenia były odnotowywane, toteż zdarzało się, że bibliotekarz odbierał więcej książek niż miał zapisane, stąd też notatki M. Sz. w księdze wypożyczeń: *restituti sunt omnes libri hic signati et plures alii hic non signati* (zwrócono wszystkie książki tu oznaczone i wiele innych tu nie oznaczonych) (rękopis w Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. 242).

¹³⁷ Zarządca domu i kustosz biblioteki publicznej

¹³⁸ Grzegorz ze Stawiszyna (ur. 1481 – zm. 1540), filozof, teolog, profesor i rektor Akademii Krakowskiej w latach 1538–1540.

¹³⁹ W Bibliotece Jagiellońskiej zapiski inwentaryzacyjne *in dorso* (tj. na odwrocie) dokumentów m. in. z 1501 r. sygn. 275, z 1502 r. sygn. 281, 282, z 1508 r. sygn. 297, 299, na rękopisach sygn. 569, 1542, 1968, 5572, na drukach, inkubały sygn. 586, 727, 1793 i in. (zob. A. Lewicka-Kamińska, *Biblioteka...*, s. 216).

¹⁴⁰ *Spis sprzętów domowych* (rękopis w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, sygn. 69).

wykaz ksiąg teologicznych i lekarskich¹⁴¹, zapisanych w testamencie i ofiarowanych w 1836 r. bibliotece Kolegium Większego przez biskupa krakowskiego i podkanclerzego koronnego P. Tomickiego. Spis ten poprzedzała krótka notatka nekrologowa ofiarodawcy, sporządzona przez M. Sz.¹⁴² Inwentarz ksiąg legowanych przez Piotra Tomickiego w zasadzie został pomyślany jako „katalog tematyczny” (teologia i humaniora oraz książki *in medicinis*), jednak podział ten nie zawsze został przeprowadzony konsekwentnie. M. Sz., opisując poszczególne pozycje zgodnie z ówczesną praktyką, ograniczał się do skrótowego tytułu klocków¹⁴³, niekiedy ujmując dwie pozycje w jednym haśle. W przeważającej większości przypadków opis poza tytułem nie zawiera bliższych określeń. Jednak dla niektórych woluminów M. Sz. sporządził bogate w informacje „spisy treści”, dzięki czemu możemy dziś zrekonstruować zawartość kilku później rozprutych lub uszkodzonych ksiąg.

M. Sz. był wykonawcą testamentu (*discipulus et executor testamenti*)¹⁴⁴ Jana ze Stobnicy, który pozostawił znaczący księgozbiór (w tym wiele rękopisów z dziedziny geografii), z którego do dziś zachowało się zaledwie kilkanaście pozycji¹⁴⁵.

Jego pomysłem, który jednak nie udało się do końca wprowadzić w życie, było zinwentaryzowanie całości cennych zbiorów Collegium Maius i wprowadzenie bibliograficznej identyfikacji książek. Zapoczątkowane przez M. Sz. prace, zmierzające do zinwentaryzowania ówczesnych zbiorów książkowych biblioteki Kolegium Większego, kontynuowali m. in. wspomniani wcześniej Sebastian Janeczka i Marcin Glicjusz oraz Stanisław Jakobej i Jan Brożek¹⁴⁶, o czym świadczą spotykane na starych drukach zapiski o charakterze katalogowym.

M. Sz. doprowadził, po raz pierwszy w historii Akademii, do zakupu większej liczby książek do biblioteki – wcześniej jej zbiory były gromadzone wyłącznie na zasadzie darowizn. W 1551 r. uczelnia przeznaczyła większą kwotę na zakup książek, za którą M. Sz. nabył 36 dzieł w 28 woluminach. Były

¹⁴¹ Rękopis w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, sygn. 69, s. 53–56. Zbiór ksiąg teologicznych i medycznych ujęty w tym inwentarzu liczył 139 druków i rękopisów w 117 woluminach.

¹⁴² Rękopis w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, sygn. 69, s. 53–56.

¹⁴³ Klocek intrologatorski (adligat) – dwa lub więcej dzieła (druki, rękopisy) połączone wspólną oprawą intrologatorską (wspólną okładką).

¹⁴⁴ Uczeń i wykonawca testamentu.

¹⁴⁵ Zaginęło m. in. 12 kodeksów wypożyczonych w 1550 r. przez M. Sz. magistrowi Janowi z Tarczyna; *Mgr Johannes Tarchin accepit a me mgro Nicolao Schadek libros mgri Joh. Stobnicze 1550 (W roku 1550 magister Jan Tarczyn otrzymał ode mnie, czyli magistra Mikołaja Szadka, książki magistra Jana Stobnicza)*, jak informuje rękopis w Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. 242, k. 25v.

¹⁴⁶ Jan Brożek (ur. 1585 – zm. 1652), matematyk, astronom, pisarz, lekarz, profesor i rektor Akademii Krakowskiej.

to dzieła nowe na rynku wydawniczym, z dziedziny astronomii, geografii, prawa, filozofii i filologii¹⁴⁷.

W dniu 4 lutego 1553 r. w nowych i częściowo już urządzonych salach bibliotecznych¹⁴⁸ gościł ostatni król z rodu Jagiellonów – Zygmunt August¹⁴⁹, który *bawiąc po raz pierwszy w Kolegium Większym, zwiedził je z wielkim zainteresowaniem, oprowadzany przez senjora profesorów i żywą kronikę uniwersytetu, Mikołaja Szadka*¹⁵⁰. Król miał okazję obejrzeć zbiory ksiąg i przyrządy astronomiczne, natomiast M. Sz. po tej wizycie zanotował: *Nie chciał (król) dopuścić, by kolegium (Większe), klejnotu swych przodków, nie odwiedził. Wszedłwszy, oglądał budowę izby (wspólnej), lektorium, następnie przeszedł się po bibliotece, badał liczbę książek i instrumenty astrologiczne a także wypowiedziane wówczas przez Zygmunta Augusta słowa: od dawna pragneliśmy to widzieć, o czym tylko wieść nam głosiła, a co teraz własnymi oczyma z radością oglądamy*¹⁵¹.

M. Sz., wypełniając ostatnią wolę Benedykta z Koźmina, który wyznaczył go jako jednego z wykonawców swojego testamentu¹⁵², brał udział w organizacji ustanowionej w 1559 r. fundacji, z której fundusze przeznaczano na zakup nowości wydawniczych do biblioteki Kolegium Większego¹⁵³.

Niezależnie od wynikającej z obowiązków kustosa biblioteki troski o księgozbiór, ten *skrupulatny kronikarz spraw uniwersyteckich pierwszej połowy XVI w.*¹⁵⁴ dbał również o pozostałe zbiory gromadzone w Kolegium Większym: przyrządy astronomiczne oraz archiwum uniwersyteckie¹⁵⁵. Odzwierciedleniem

¹⁴⁷ Wykaz zakupionych książek – zob. rękopis w Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. 242.

¹⁴⁸ Około połowy XVI w. biblioteka opuściła swoją pierwotną siedzibę w refektarzu Kolegium Większego i została przeniesiona do obszernego pomieszczenia w nowej sali węglowej.

¹⁴⁹ Wizyta ta pozostawała w związku z uroczystością promocji na doktorów teologii trzech magistrów: Benedykta z Koźmina, Stanisława z Łowicza i Łukasza Akwilina.

¹⁵⁰ Zob. H. Barycz, *Historja...*, s. 415.

¹⁵¹ *Cupiebamus iam dudum hec videre, quorum et si famam audivimus, nunc eciam oculis nostris letanter conspicimus*, a od siebie M. Sz. dodał: *his fere omnibus interfui et Regie Maiestatis progressus ad omnia loca dux fui (byłem w obecności prawie wszystkich i jako wódz udałem się do wszystkich miejsc w zgodzie z Władzą Majestatu)*; zob. W. Wisłocki (ed.), *Liber diligentiarum facultatis artisticae Universitatis Cracoviensis. Pars I (1487–1563)*, t. 4, s. 356–357 oraz H. Barycz, *Historja...*, s. 722.

¹⁵² Oprócz M. Sz. wykonawcami testamentu Benedykta z Koźmina byli jeszcze dwaj inni profesorowie Akademii Krakowskiej: Sebastian Janeczka z Kleparza i Tomasz Paulinus z Krakowa, proboszcz kościoła św. Mikołaja w Krakowie.

¹⁵³ W testamencie z 26 listopada 1559 r. Benedykt z Koźmina zapisał Kolegium Większemu sumę 1 tysiąca złotych polskich, z której roczny czynsz w wysokości 50 złotych polskich przeznaczył na potrzeby biblioteki.

¹⁵⁴ Por. L. Hajdukiewicz, *Biblioteka...*, s. 25.

¹⁵⁵ Więcej na temat archiwum uniwersyteckiego zob. W. Santarius, H. Barycz, *Powstanie i najdawniejsze dzieje archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (1364–1777)*, [w:] H. Barycz (red.), *Historia Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1965, s. 5–31.

jego staranności w dokumentowaniu działalności Akademii było doprowadzenie do pierwszej w historii tej uczelni inwentaryzacji dyplomów uniwersyteckich, dokonanej przez jego ucznia Andrzeja Glabera¹⁵⁶.

W bibliotece Kolegium Większego przechowywano również archiwum uniwersyteckie – dyplomy i przywileje. Na dyplomach spotyka się *in dorso*¹⁵⁷ ślady przeprowadzanych inwentaryzacji, m. in. zapiski M. Sz.¹⁵⁸

M. Sz. interesował się także kryptografią¹⁵⁹ – był jednym z pierwszych Polaków, którzy potrafili posługiwać się zapisem szyfrowym.

M. Sz. wychował wielu uczniów. Do najwybitniejszych spośród nich należy zaliczyć wspomnianego już Andrzeja Glabera z Kobylina oraz astronoma Hilarego z Wiślicy¹⁶⁰. Historyczne zamilowania przekazał M. Sz. wcześniej wspomnianemu Marcinowi Glicjuszowi. Wśród jego uczniów znajdują się też pisarze: Grzegorz Macer, Jan Dymitr Solikowski¹⁶¹, a być może i sam Piotr Skarga¹⁶².

M. Sz., czynny do końca życia, osiągnąwszy wszystkie dostępne godności w karierze uniwersyteckiej i znaczącą pozycję w hierarchii kościelnej, zmarł w Krakowie 22 grudnia 1564 r. Współczesny mu poeta Grzegorz z Sambora¹⁶³ tak pisał o nim:

*Quod fuit in quavis praestantior arte magister,
Interpres summi, veridicusque Dei...*

¹⁵⁶ Andrzej (Jędrzej) Glaber z Kobylina (1508 – po 1572), ksiądz, lekarz, pisarz, tłumacz, humanista, profesor Uniwersytetu Krakowskiego (w 1540 r. objął katedrę astrologii), popularyzator wiedzy, obrońca praw mieszczan, zwolennik kształcenia kobiet, tłumaczył z łaciny na język polski dzieła filozoficzne i historyczne (m. in. jako pierwszy przełożył fragmenty Arystotelesa).

¹⁵⁷ *in dorso*, tj. na odwrotnej stronie dokumentu.

¹⁵⁸ Archiwum przechowywano w sali zwanej później salą Obiedzińskiego, w osobnej sprawionej w 1512 r., zamykanej na klucz szafie. Inwentaryzacje dokumentów sporządzono m. in. w latach 1530 i 1586.

¹⁵⁹ Kryptografia – dziedzina wiedzy zajmująca się zagadnieniami utajniania informacji poprzez jej szyfrowanie.

¹⁶⁰ Hilary z Wiślicy (zm. 1555) studiował w Krakowie, Lipsku i Bolonii. W latach 1548–1551 wykładał astronomię w Akademii Krakowskiej. W efemerydach opracowanych na rok 1549 posłużył się tablicami astronomicznymi z dzieła M. Kopernika – *De revolutionibus*...

¹⁶¹ Jan Dymitr Solikowski (ur. ok. 1539 – zm. 1603), ksiądz, prozaik, pisarz polityczny, sekretarz królów Zygmunta II Augusta i Stefana Batorego, arcybiskup lwowski (od 1587), brał udział w przygotowaniu unii brzeskiej.

¹⁶² Piotr Skarga, właściwie Piotr Powęski (ur. 1536 – zm. 1612), ksiądz, jezuita, teolog i pisarz, nadworny kaznodzieja króla Zygmunta III Wazy, pierwszy rektor Akademii Wileńskiej, oskarżał szlachtę o egoizm stanowy i warcholstwo, swoje poglądy na państwo i sprawowanie władzy zawarł w *Kazaniach sejmowych* (wyd. 1597).

¹⁶³ Grzegorz z Sambora (1523–1573), poeta łacińsko-polski, kanonik ktrakowski, teolog, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, znany jako autor poematu *Censtochowa*, pierwszego utworu opowiadającego o historii cudownego obrazu Matki Bożej.

*Quod fuit Aonidum cultor, fautorque sacrarum
Charus Apollineo, percelebrisque choro*¹⁶⁴

Spis publikacji M. Sz.¹⁶⁵

Dziennik zdarzeń z lat 1556–1564, pisany na druku C. Leovitiusa *Epheremichum novum opus 1556–1606*, Augsburg 1557 (Cim. Bibl. Jag., 8420).

Bibliografie profesorów i zapiski kronikarskie w rękopisie Arch. Uniw. Jag., sygn. 69 i w rękopisie Bibl. Jag. sygn. 5359.

Kalendarze i prognostyki:

Prognosticon iudiciale futurorum eventuum Anno Domini 1519..., Cracoviae b.r. (bez roku) per Hieronymum Vietorem 4° k. (karty) nlb. (strony nieliczbowane) 7.

Prognosticon accidentium ex syderalni dispositione anni Domini 1520..., Cracoviae 1519 per Hieronymum Vietorem 4° k. nlb. 8.

Judicium astronomicum...pro Anno 1521, [Cracoviae] b. r. per Hieronymum Vietorem 4° k. nlb. 8.

Judicium astronomicum... pro Anno Christi 1521, Cracoviae b.r. per Hieronymum Vietorem 4° k. nlb. 8; wydanie różne od poprzedniego, inna czcionka.

Judicium astronomicum... ad annum Domini 1522, Cracoviae 1522 per Joannem Haller 4° k. nlb. 6.

Judicium astronomicum... ad annum Domini 1523, Cracoviae [1523] per Florianum 8° k. 16.

Judicium astronomicum... ad annum Domini 1524, Cracoviae 1524 in Edibus Joannis Haller 4° k. nlb.8.

Judicium astronomicum... ad annum Domini 1524, Cracoviae 1524 in Aedibus Joannis Haller 4° k. nlb. 8.

Judicium astronomicum anni 1525, (Cracoviae 1524 per Hieronymum Vietorem) 4° k. nlb. 8.

Judicium astronomicum coniunctionis minoris Saturni et Jovis...,Cracoviae in Aedibus Joannis Haller 4° k. nlb. 8.

Judicium astrologicum...anni 1525..., Cracoviae 1525 per Hieronymum Vietorem 4° k. nlb. 8.

¹⁶⁴ Jako, że był doradcą w każdej dziedzinie bardzo znamienitym,
I prawdomównym komentatorem najwyższego Boga,
Jako, że był opiekunem beockich Muz i czcił święta –
Drogi jest Apollinowi i szczególnie wielbiony przez chór.

¹⁶⁵ Zob. H. E. Wyczawski (red.), *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 1–7, Warszawa 1981–1983, s. 122–123 oraz K. Estreicher, *Bibliografia...*, s. 179–186.

- Naznamionowanie dzienne miesięców nowych pełnych a przytym czasów dobrych ku krwie wypuszczeniu, baniek, lekarstwa, szczepienia i siania ... lata od narodzenia JEZU Krysta Syna Bożego 1525 poczytajac*, B.m.r. 2° k. 1.
- Ephemerides super Annom 1525*, [Cracoviae] b.r. in Aedibus Hieronymi Vietoris 8° k. nlb. 16.
- Judicium Cracoviense astronomicum... super Annom Domini 1526*, Cracoviae b.r. apud Hieronymum Vietorem 8° k. nlb. 16.
- Judicium astronomicum ad annum Domini 1527*, Cracoviae [1527] per Hieronymum Vietorem 4° k. nlb. 8.
- Almanach auf das jahr 1527*, [Cracoviae] b.r. [H.Vietor] 2° tabl.
- Judicium astrologicum... ad annum Domini 1528*, Cracoviae 1528 per Jeronymum Vietorem 4° k. nlb. 8.
- Judicium astrologicum... ad annum 1528*, Cracoviae b.r. per Mathiam Scharffenberger 4° k. nlb. 8.
- Wysłowyenye znakow nyebeskych... na rok lata Bożego 1528 složone*, Kraków [1528] przez Hieronyma Vietora 8° k. 8.
- Judicium astrologicum ... ad annum gratiae 1529*, Cracoviae b.r. per Mathiam Scharffenberger 4° k. nlb. 8.
- Judicium astrologicum... ad annum gratiae 1529*, Cracoviae b.r. per Hieronymum Vietorem 4° k. nlb. 8. Wydanie inne od poprzedniego.
- Judicium astrologicum... ad annum Domini 1530...*, Cracoviae 1529 per Hieronymum Vietorem 4° k. nlb. 8.
- Judicium astrologicum... ad annum Domini 1531...*, [Cracoviae 1530] Mathias Scharffenbergius 4° k. nlb. 8.
- Ephemerides ad a. 1531* [Cracoviae] b.r. [Marcus Scharffenberger] 32° s. 70.
- Judicium et significatio Comete visi Anno Domini 1531...*, Cracoviae 1531 per Florianum Unglerium 8° k. nlb. 9.
- Prognostyka krakowska*, b.m.r. [Cracoviae 1532] 8° k. nlb. 5. Przeróbka *Judicium et significatio* z 1531r.
- Practica deütsch... auf das 1531 Jar practicyrt durch Franciscum MÜMERN BACCA verdeutsch...*, Crakaw 1531 durch Mathiam Scharffenbergk 4° k. nlb. 7.
- Judicium astrologicum... ad annum Domini 1532*, Cracoviae 1532 per Mathiam Scharffenbergium 4° k. nlb. 8.
- Wyd.: *Parvus catechismus catholicorum*, Cracoviae 1560 Lazarus Andreae excudebat 8° k. nlb. 28.

Bibliografia

- Barycz H., *Alma Mater Jagellonica*, Kraków 1958.
- Barycz H., *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków 1935.

- Barycz H., *Mikołaj z Szadka*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 21, Kraków 1976, s. 138–140.
- Barycz H. (red.), *Historia Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1965.
- Barycz H. (red.), *Maciej z Miechowa 1457–1523*, Wrocław–Warszawa 1960.
- Birkenmajer L. A., *Mikołaj Kopernik jako uczony, twórca i obywatel: w 450 rocznicę Jego urodzin*, Kraków 1923.
- Birkenmajer L. A., *Mikołaj Kopernik*, Kraków 1900.
- Dictionnaire de théologie catholique*, vol. 1, Paris 1932, kol. 921–923.
- Dobrzycki J., Markowski M., Przykowski T., *Historia astronomii w Polsce*, t. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975.
- Estreicher K., *Bibliografia polska*, t. 30 [cz. 3, t. 19], Kraków 1934.
- Estreicher K., Estreicher S., Estreicher K. (jun.), *Bibliografia polska, Stulecie XV–XVIII*, t. 8–9, 12–34, Kraków 1882–2000.
- Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy*, Wrocław 1971.
- Hajdukiewicz L., *Biblioteka Macieja z Miechowa*, Wrocław 1960.
- Hajdukiewicz L., *Księgozbiór i zainteresowania bibliofilskie Piotra Tomickiego na tle jego działalności kulturalnej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961.
- Hellman G., *Beiträge zur Geschichte der Meteorologie*, Bd. 1–3, Berlin 1914–1922.
- Historia Biblioteki Jagiellońskiej*, Kraków 1966.
- Hurter H., *Nomenclator litterarius theologiae catholicae*, vol. 2, Oeniponti 1906, kol. 918–920.
- Korolec J. B., Póltawski A., Włodek Z., *Commentaires sur les Sentences. Supplément au Répertoire de F. Stegmüller „Mediaevalia Philosophica Polonorum”* 1958, z. 1.
- Lewicka-Kamińska A., *Biblioteka Jagiellońska w latach 1492–1655*, [w:] I. Zarębski (red.), *Historia Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 1: 1364–1775, Kraków 1966, s. 131–274.
- Morawski K., *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wiek średni i odrodzenie*, t. 1–2, Kraków 1900.
- Pietrzyk Z., *Poczet Rektorów UJ 1400–2000*, Kraków 2000.
- Rękopis notatki autobiograficznej Mikołaja Szadka w Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. 582.
- Santarius W., Barycz H., *Powstanie i najdawniejsze dzieje archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (1364–1777)*, [w:] Barycz H. (red.), *Historia Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1965, s. 5–31.
- Schenk W., *Z dziejów liturgiki* [w:] M. Rechowicz (red.), *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, Lublin 1974, t. 1, s. 249–272.
- Sołtykiewicz J., *O stanie Akademii Krakowskiej: od założenia jej w roku 1347, aż do teraźniejszego czasu, krótki wykład historyczny*, Kraków 1810.
- Starowolski Sz., *Setnik pisarzy polskich albo pochwały i żywoty stu najznakomitszych pisarzy polskich. Przełożył i komentarzem opatrzył Jerzy Starnowski. Wstęp napisali Franciszek Bielak i Jerzy Starnowski*, Kraków 1970.

- Szelińska W., *Biblioteki profesorów Uniwersytetu Krakowskiego w XV i początkach XVI w.*, Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, t. 33, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966.
- Wisnińska-Kluba M., *Studenci z Sieradzkiego na uniwersytetach krajowych i zagranicznych*, [w:] T. J. Horbacz, L. Kajzer, *Miedzy Północą a Południem. Sieradzkie i Wieluńskie w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych*, materiały z sesji naukowej w Kościerzynie k. Sieradza (4–6 XII 1991), Sieradz 1993, s. 229–244.
- Wisnińska-Kluba M., *Sławni ludzie regionu*, „Na Sieradzkich Szlakach” 1995, nr 1–2 (37–38), s. 25–29.
- Wislocki W. (ed.), *Liber diligentiarum facultatis artisticae Universitatis Cracoviensis Pars I (1487–1563)*, t. 4, Cracoviae 1886.
- Wislocki W., *Incunabula typographica Bibliothecae Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*, Cracoviae 1900.
- Wiśniewski J., *Katalog prałatów i kanoników sandomierskich od 1186 do 1926 r. tudzież sesje kapituły sandomierskiej od 1581 do 1866 r.*, Radom 1928.
- Wyczański A., *Uniwersytet krakowski w czasach złotego wieku*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*, t. 1, Kraków 1964.
- Wyczawski H. E. (red.), *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 1–7, Warszawa 1981–1983.
- Zathey J., *Biblioteka Jagiellońska w latach 1364–1492*, [w:] J. Zathey, A. Lewicka-Kamińska, L. Hajdukiewicz (red.), *Historia Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 1, cz. 1, Kraków 1966, s. 102–103.
- Złota księga UJ. Supplement*, Kraków 2004.

MIKOŁAJ PROKOPOWICZ OF SZADEK – ASTROLOGER,
ASTRONOMER, HISTORIAN OF SCIENCE,
AND CONNOISSEUR OF BOOKS (1489–1564)

Summary

Mikołaj was born in a middle-class family in Szadek. After completing studies at Cracow Academy started teaching at the Faculty of Philosophy in 1512. In 1515 he became professor of astrology and obtained the Chair of Astrology. In 1523 he was appointed to his first important administrative function at Cracow Academy, i.e. Dean of the Faculty of Philosophy. Later undertook studies at the Faculty of Theology, where he received doctorate in 1534. Soon afterwards he transferred to the Faculty of Theology.

He was very strongly involved in university affairs and devoted much time and energy to administrative duties. In 1548 he became Rector of Cracow Academy, to hold this office for nine more terms (until 1561). Parallel with the university career he

advanced in the Church hierarchy – in 1553 became the canon of the cathedral chapter in Cracow.

His contribution to Polish literature includes official calendars and astrological forecasts (in Latin and Polish), published systematically in the period 1518–1531.

Apart from astrology his other passion was reflected in the diary which he kept for many years. As the university library custodian, he devoted much energy to taking care of Cracow Academy's collection of books.

Mikołaj of Szadek had many disciples. He died in Cracow on 22 December 1564, having attained top level in university career and a high position in Church hierarchy.